

EKONOMİK SİSTEMLER VE KARMA EKONOMİ SİSTEMİ

What we need are not definitions but criteria.

Robinson, Economic Philosophy, 2

Bu yazımızın amacı, Türkiye'nin kendisine yol olarak gördüğü sistemin ekonomik analizini yapmak ve bu analizin hem tarihi hem de mukayeseli bir açıdan yerini bulmaktır. Ekonomik analizde takip edilecek yol ekonomik kalkınma teorilerinin ışığı altında kaynak mobilizasyonunu incelemek, kaynak dağılımını ise fiyat teorisi açısından tahlile tabi tutmak olacaktır. Sistemin tarih içindeki yerinin tespiti Osmanlı İmparatorluğu devresinden başlamak ve zamanımıza kadar getirmek şeklinde olacak, mukayese ise diğer bir çeşit karma ekonomi olan Yugoslav ekonomik sisteminin tetkiki ile başarılmaya çalışılacaktır.

Varmak istenilen ana hedef ise şimdiye kadar karanlık ve muğlak bırakılmış olan karma ekonomi sistemimizin etrafını saran bulutları ayıklayarak, sistemin çıplak olarak ana ruhunu ortaya koymak olacaktır.

Ekonomik sistemler faaliyette buldukları yapı bakımından başlıca iki sınıfta toplanmaktadırlar: 1. Piyasa Ekonomileri ve 2. Kumanda Ekonomileri. Karma ekonomi sistemleri bu iki sistemin arasında bir noktada yer almaktadırlar. Bu nokta, karma sistemin yapısı, piyasa veya kumanda ekonomi sistemlerinden hangisine daha çok benziyor ise, o sistemin ana karakteristiklerini daha çok göstermesi bakımından tespit edilebilir. Bu tespitin yapılabilmesi, hem piyasa ekonomilerinin hem de kumanda ekonomilerinin ana hatlarının iyice belirlenmesini öncelikle gerektirir. Dolayısıyla, bu bölümde bu iki üç sistemin karşılaştırmalı birer özetini vermek gerekmektedir.¹

¹ Ekonomik Sistemlerin detaylı tetkiki için, bakınız.

Balassa, B., The Hungarian Experience in Economic Planning, Yale Univ., 1959.

Halm, G., Economic Systems, New York, 1960

Loucks, W.N., Comparative Economic Systems, New York, 1961.

1. PİYASA EKONOMİLERİ :

a. Piyasa Ekonomilerinde Statik Etkinlik :

Ekonomi ilminin esas faaliyet konusu belli kaynakların çeşitli kullanımlar arasında dağılımının incelenmesidir. Bu tanım Neo-klasik ekonomistlerin sentezini yaptıkları ekonomi ilminin tanımıdır. Keynes tarafından yapılan ilave analizlerden çıkarılan ek konu ise belli kaynakların nasıl istihdam edildiklerinin kısa-devre içinde tetkikidir. Ekonomi ilminin bu tanımları statik bir çerçeve içinde geçerlidir. Dinamik anlamda bir tanım ise kaynakların nasıl arttırılabileceği olarak verilebilir.

Statik etkinlik ise belli kaynakların çeşitli kullanımlar arasında dağılımının ve bu kaynakların istihdam edilme şekillerinin müessiriyet derecesi ile meşgul olma olarak belirlenebilir. Diğer bir deyişle, statik etkinlik, toplumun tercihlerine uygun bir yönde üretim sürecinin devam ederek ulaştığı bir noktada, herhangi bir malın üretimini arttırmamın diğer bir malın üretimini azaltmadan imkansız olduğu hal olarak tanımlanabilir. Bu tanımdaki toplumun tercihleri kavramını tüketici tercihleri olarak anlamak gereklidir (tüketici hakimiyeti kavramı). Bu tercihler, üretilecek ve tüketim ile yatırım arasında paylaşılacak nihai mallar hakkında yapılacaktır. Bu mükemmelleşme içinde üreticiler azami kâr elde etmek için faaliyetlerine gerekli yönlendirmeleri yaparken, tüketiciler de verilen gelirlerinin sınırları içinde tükettikleri mallardan azami faydayı elde etmeğe çalışmaktadırlar. Piyasa ekonomisinin can damarını teşkil eden bu iki yönlü azamileştirme prensibi, tüketici hakimiyetinin tahrip edilmediği bir piyasa mükemmelleşmesi içinde ekonominin üretim faaliyetlerinde bulunmasını sağlamaktadır. Eğer, piyasa ekonomisinde, tüketicilerin talep fonksiyonları, üreticilerin transformasyon fonksiyonları ve üretim faktörlerinin arz fonksiyonları belirli ise ve bu piyasa ekonomisinde azamileştirme prensibi tüketici hakimiyetinin kılavuzluğu altında faaliyette bulunuyorsa ekonominin etkin bir dengeye kavuştuğu nokta tespit edilebilmektedir. Pareto optimum etkinlik noktası olarak adlandırılan bu noktada ne üretimi ve ne de tüketimi tekrar hareketlendirip yeniden düzenlemeğe ne bir gereklilik ne de istek mevcuttur. Bu noktada kaynaklar optimum etkin bir dağılıma sahiptirler. Üretimi veya tüketimi değiştirmek Pareto noktasından uzaklaşmayı kapsayacağından dağılım etkin olmaktan uzaklaşacaktır.

Pareto optimum etkinlik noktasında ortaya çıkan fiyatlar kıtlık fiyatlarıdır. Yani, bu fiyatlar ekonomideki kaynakların gerçek kıtlıklarını veya bolluklarını aksettirici birer gösterge modelleridir. Bu hususun ima ettiği husus, kaynakları etkin dağılmamış bir ekonomide fiyatların kıtlık fiyatları olamamasıdır. Diğer yandan fiyatları kıtlık fiyatları olmayan bir ekonomide de kaynakların dağılımı etkin değildir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, ekonomi ilmi statik bir anlamda kaynakların etkin dağılımı ile meşguldür. Bu dağılım tam rekabet piyasasında yukardaki şartlar altında optimum etkinliğe sahiptir.

b. Piyasa Ekonomilerinde Dinamik Etkinlik :

Piyasa ekonomilerinde tam rekabet şartları altında hem üretici hem de tüketici mallar piyasalarında fiyatlar, piyasa mekanizmasının çalışması sonunda elde edilmekte ve bu fiyatlar kaynakların bolluk veya kıtlıklarını aksettiren kıtlık fiyatları olmaktadır. Bu fiyatlar karşısında faaliyetlerini yönlendiren atomistik özel müteşebbisler kârlarını azaltmak için piyasaya girmektedirler. Bu kâr faktörü değil yalnız piyasa optimum kaynak dağılımını ve fakat aynı zamanda ekonominin dinamik etkinliğini de temin eden bir faktördür. Diğer bir deyişle, kâr faktörü piyasa ekonomilerinde ekonomik gelişmeyi temin eden en önemli bir dinamik faktör olarak belirlemektedir.

Dinamik etkinlik bir zamanı kapsar. Zaman ise bir periyod analizini icap ettirir. Kâr motifi ile harekete geçen atomistik özel müteşebbisler bu periyodun başlangıcında geçmiş periyodlarda elde edilen tecrübelerin verdiği indikatörlerin ışığı altında geleceğe ait planlarını kârlarını maksimum yapacak şekilde planlarlar. İşte bu planlamanın neticesinde, müteşebbisler kâr elde etmek ve bu kârlarını uzun devrelerde devam ettirmek veya arttırmak gayesi ile çalışırken bir yan ürün olarak ekonominin gelişmesini de temin etmiş olurlar.

c. Piyasa Ekonomilerinde Statik ve Dinamik Etkinliğin Geçerlilik Derecesi :

(1) Statik Etkinlik :

Yukarda açıkladığımız üzere tam rekabet şartları altında piyasa mekanizması kaynakları optimum etkinliği sağlayacak tarzda dağılıma tabi tutabilmektedir. Fakat, bu teorik durum Bator'un belirttiği üzere çalışabilir olmaktan uzaktır ^{1/}. Bator, teorik yaklaşımı ele almakta ve bu yaklaşımın hudutları içinde kalarak statik etkinliğin var olamayacağı durumları göstermektedir.

Herhangi bir üretim seviyesinde, üretimdeki küçük bir artış, ortalama masrafın düşmesi sonucunu doğurur. Bu noktada marjinal masrafın ortalama masraftan az olması gereklidir. Diğer yandan piyasa mekanizması kuralları kaynak dağılımının etkin olabilmesi için fiyat tarafından karşılandığı seviyeye kadar arttırılmasını gerektirmektedir. Fiyatın marjinal masrafa eşit olduğu anda, marjinal masraf ortalama masraftan az ise bu, fiyatın ortalama masraftan az olması demektir. Dolayısıyla, kâr azamileştirme prensibi altında çalışan atomistik özel müteşebbis bu durumda kâr'ın kaybolduğunu görerek iş sahasını terkedecektir. Ayrıca, bazı faaliyet kollarında bir ünitelik fazla kullanımın maliyeti sıfırdır. Bu durumda etkin kaynak dağılımı için fiyatın sıfıra eşit olması gerekmektedir. Tabiiyle hiç bir atomistik özel müteşebbis bu faaliyet koluna girmeyecektir. Bator'un tabiriyle bu iki durum piyasanın çalışmaktan aciz kaldığı durumlardır ^{2/}. Bu acz'in ima ettiği husus, kâr azamileştirmesi prensibinin her zaman çalışmadığıdır. Dolayısıyla, kaynaklar etkin dağılamamakta ve piyasa mekanizması kendi üzerine düşen fonksiyonu ifa edememektedir.

1/ Bator, F.M., "The Anatomy of Market Failures," Quarterly Journal of Economics, Ağustos, 1958, ve Bator, F.M., "The Simple Analytics of Welfare Maximization," American Economic Review, Mart, 1957.

2/ Ibid.

Kâr azamileştirilmesi prensibinin yanısıra fayda azamileştirilmesi prensibi de piyasa ekonomilerinde çalışmaktan yoksundur. Zira, Pareto optimum etkinlik noktasının elde edilebilmesi için bir tüketicinin tercih'inin diğer bir tüketicinin tercih'inden müstakil olması yani bir tüketicinin farksızlık eğrilerinin biçiminin ve durumunun diğer bir tüketicinin farksızlık eğrilerinin biçim ve durumundan bağımsız olması gerekmektedir. Ne var ki bilindiği üzere Duesenberry, bir şahsın bir mal hakkında vermiş olduğu talep ile ilgili değer yargısının yalnız bu şahsın mutlak tüketimine bağlı olmayıp, diğer tüketicilerin tüketimleriyle yapılan karşılaştırmaya da dayandığını göstermiştir ^{1/}. Bu durumda kaynakların etkin dağılımı sağlanmaktan uzak kalmakta, yani Pareto optimum kaynak dağılımı noktasından uzaklaşmaktadır.

Bu durumu matematik olarak açıklayalım :

Bilindiği gibi kaynakların optimum dağılımı için gerekli koşullardan biri, iki tüketici için iki malın marjinal faydaları oranının eşit olmasıdır. İki tüketici ve iki mal (x ve y) olduğunu düşünelim. Bu mallar tüketiciler tarafından $(x_1$ ve $y_1)$, $(x_2$ ve $y_2)$ miktarlarında tüketilmekte olsunlar. İki tüketicinin tercih şedülleri U_1 ve U_2 ise şartımız, $MU_{x_1}/MU_{y_1} = MU_{x_2}/MU_{y_2}$ dir. Başka bir deyişle :

$$U_2^* = f_2(x_2, y_2)$$

$$X^* = x_1 + x_2$$

$Y^* = y_1 + y_2$ şartları sağlanmak üzere $U_1 = f_1(x_1, y_1)$ fonksiyonunun maximize edilmesi isteniyor demektir.

Lagrange çarpanı kullanılarak :

$$U_{ln} = f_1(x_1, y_1) + na \left[f_2(x_2, y_2) - U_2^* \right] + nb(x_1 + x_2 - X^*) + nc(y_1 + y_2 - Y^*)$$

^{1/} Duesenberry, J, S., Income, Saving and the Theory of Consumer Behaviour, Mass. 1949

Kısmı türev alınıp neticeler sifira eşit kılındığında :

$$\frac{dU_{1n}}{dx_1} = \frac{df_1}{dx_1} + nb = 0$$

$$\frac{dU_{1n}}{dx_2} = \frac{df_2}{dx_2} + nb = 0$$

$$\frac{dU_{1n}}{dy_1} = \frac{df_1}{dy_1} + nc = 0$$

$$\frac{dU_{1n}}{dy_2} = \frac{df_2}{dy_2} + nc = 0$$

$\frac{df_1}{dx_1} = MU_{x_1}$ olduğundan, bu ve bunun gibi diğer eşitliklerden istifade ile :

$$MU_{x_1} = -nb$$

$$MU_{x_2} = \frac{-nb}{na}$$

$$MU_{y_1} = -nc$$

$$MU_{y_2} = \frac{-nc}{na} \quad \text{elde edilir. Buradan :}$$

$$\frac{MU_{x_1}}{MU_{y_1}} = \frac{MU_{x_2}}{MU_{y_2}} = \frac{nb}{nc} \quad \text{olduğu görülür.}$$

Halbuki tüketicilerin tercihleri şartlandırıldığında, yani şedülleri

I. $U_1(x_1, y_1/y_2)$ ve $U_2(x_2, y_2/y_1)$ veya

II. $U_1(x_1, y_1, y_1/y_2)$ ve $U_2(x_2, y_2, y_2/y_1)$ olduğunda

durum değişmektedir. I numaralı hali ele alarak problemi çözelim :

$$U_2^*(x_2, y_2/y_1)$$

$$x_1 + x_2 = X^*$$

$$y_1 + y_2 = Y^* \text{ şartları sağlanmak üzere } U_1^* \text{ i maximize}$$

edelim :

Lagrange çarpanı kullanılarak :

$$U_{1n} = f_1(x_1, y_1/y_2) + na \left[f_2(x_2, y_2/y_1) - U_2^* \right] + nb(x_1 + x_2 - X^*) + nc(y_1 + y_2 - Y^*)$$

Kısmi türevleri alınırsa :

$$\frac{dU_{1n}}{dx_1} = \frac{df_1}{dx_1} + nb$$

$$\frac{dU_{1n}}{dx_2} = na \frac{df_2}{dx_2} + nb$$

$$\frac{dU_{1n}}{dy_1} = \frac{df_1}{dy_1} \frac{1}{y_2} + na \frac{df_2}{dy_1} \frac{-y_2}{y_1^2} + nc$$

$$\frac{dU_{1n}}{dy_2} = \frac{df_1}{dy_2} \frac{-y_1}{y_2^2} + na \frac{df_2}{dy_2} \frac{1}{y_1} + nc$$

Sıfıra eşitleyip, marjinal faydalara göre çözersek :

$$MU_{x_1} = -nb$$

$$MU_{x_2} = \frac{-nb}{na}$$

$$MU_{y_1} = na \frac{df_2}{dy_1} \frac{y_2^2}{y_1^2} = ncy_2$$

$$MU_{y_2} = \frac{y_1^2}{nay_2^2} \frac{df_1}{dy_2} - \frac{ncy_1}{na}$$

$$\frac{MU_{x_1}}{MU_{y_1}} = \frac{\tau n_b}{na \frac{df_2}{dy_1} \frac{y_2^2}{y_1^2} - nc y_2}$$

$$\frac{MU_{x_2}}{MU_{y_2}} = \frac{-nb/na}{\frac{df_1}{dy_2} \frac{y_1^2}{na y_2^2} - \frac{nc y_1}{na}}$$

Binaenaleyh;

$$\frac{MU_{x_1}}{MU_{y_1}} \neq \frac{MU_{x_2}}{MU_{y_2}} \quad \text{bulunur.}$$

Bu durumda optimum dağılım için gerekli şart sağlanamadığından ekonomi etkinlik noktasından uzaklaşmış ve kaynaklar israf edilmiştir. Buna ek olarak elde edilen fiyatlar kıtlık fiyatları değildir.

Duesenberry'nin görüşünü Samuelson başka yönden tamamlamaktadır. Samuelson'un açıkladığına göre, reklam, örf ve adet'in etkisi altında kalan fertlerin satın alma davranışları toplum tarafından kolektif bir tarzda şartlandırılmıştır ^{1/}. Demek oluyor ki tüketici tercihleri piyasa ekonomilerinde bağımlı olduğu gibi reklam yoluyla da üreticiler tarafından şartlandırılmaktadır. Robinson'a göre reklam tatbikatı tüketicinin davranış şekillerini o şekilde değiştirmeye matuftur ki tüketici "bir üreticinin mallarını ((X) diğer bir üreticinin mallarına (Y), (X)'in kendisinin (tüketicinin) nazarına (Y)'den daha ilgi çekici ve daha ikna edici bir tarzda sunulmasından dolayı tercih etsin." ^{2/}

1/ Samuelson, P.A., Foundations of Economic Analysis, Mass.1955,S.224

2/ Robinson, J., The Economics of Imperfect Competition, London 1933 S. 167

Modern reklamcılığın yararlandığı psikolojik olguyu şu şekilde tespit etmek mümkündür: Öğrenme olayı iki bölümde mütalaa edilebilir; 1. tekrar ve anlama, 2. tekrar ve mükafat.^{1/} Mükafat gerekliliği Pavlovian bir ihtiyaçtan doğmakta olup mükafat verilecek olanın iknası yönünde kullanılır. Dolayısıyla, mükafat kavramını kapsayan reklâmları "ikna edici" reklâmlar diye sınıflandırmak doğru olacaktır. Diğer yandan pek iyi bilindiği veçhile modern (ikna edici) reklâmıcılık akla hitap etmekten çok hissiyata hitap etmek üzere icra edilmektedir.

Hipnotik bir inandırma gibi, reklam hitap ettiği objeleri önce hissi olarak tesir altına alır ve ondan sonra bu yol ile de aklî olarak objelerin esaretini kolaylaştırmış olur. Reklâm satın alıcı üzerinde çeşitli usuller kullanarak onu tesir altına almaya çalışır; aynı förmülü yüzlerce defa tekrar ederek; otoriter bir imajın tesirinden faydalanarak (meselâ meşhur bir sosyete hanımının veya meşhur bir boksörün sadece belli bir çeşit diş-macunu kullanırken basılan resimleri); satın alıcının alakasını çekerken onun tenkit kabiliyetini güzel bir kızın güzelliğini ortaya koyup azaltarak; veya alıcıyı ağzının kokmasıyla tehdit ederek (Pavlovian ceza); veya satın alıcının hayatının sayrını onun alacağı sadece belli bir sabunla derhal değişeceği vaadinde bulunarak (Pavlovian mükafat). Bütün bu metodlar esas itibariyle irrasyoneldirler. Bunların satılan malların kaliteleri ile hiç bir ilgileri yoktur. Bütün bu metodlar alıcının değerlendirme kabiliyetlerini bir afyon verme veya hipnotize etmek gibi yok etmeğe matuftur.... Bütün bu metodlar tüketicilerin hiç bir kuvvete sahip olmadıklarına, küçük küçük kudretsiz insanlar olduklarına dair bir hissiyat yaratmaya doğru yöneltmişlerdir.^{2/}

Herhangi bir satın alıcı reklâm ile halihazırda hipnotize edilmiş bir halde büyük bir mağazaya gittiği zaman önce binanın ihtişamından, mağaza içinde çalışan işçilerin adedinin çokluğundan, sonra muazzam adette teşhir edilen malların çokluğundan serseme dönüp kendisinin ne kadar küçük ve önemsiz olduğunu hissetmektedir. Bu sebeplerden dolayı da tüketim "sun'i olarak harekete getirilmiş" bir takım fantazilerin tüketimi haline döndürülmüş olmaktadır. Bu tüketimde tüketici, malın adını tüketmektedir. Bir şişe Coca-Cola ile biz resimde Coca-Cola içen yakışıklı bir erkekle güzel bir kızın resmini içiyoruz demektir; veya Coca-Cola'nın sloganı "Coca-Cola serinletir'i" içiyoruz demektir.^{3/} Bu hareketlerimiz, kendimizin kendimize yabancılaştırılmış olması (alienation) demektir.

^{1/} Katona, G., Psychological Analysis of Economic Behaviour, New-York, 1951, S. 52, 68

^{2/} Fromm, E., Espace From Freedom, New-York, 1941, S. 142

^{3/} Fromm, E., The Sane Society, New-York, 1955, S. 122

Diğer yandan Fromm, piyasa ekonomilerinde davranışları şartlandıran bir "görünmeyen otorite'den" de bahsetmektedir :

Gerçekten hiç bir kimse otoriteye sahip değildir, sadece "O" otoriteye sahiptir. "O" nedir? Kâr, iktisadi ihtiyaçlar, piyasa,... (ŞEY) ne yapar ise... Vücutsuz otoritenin kanunları piyasa mekanizmasının kanunları gibi görünmez kanunlardır, onlara hücum edilemez. Görünmeyene kim hücum edebilir? Hiç kimseye karşı kim isyan edebilir? Eğer ben itaat ettiğimim veya isyan ettiğimim farkında değil isem, eğer ben görünmez bir otorite tarafından idare ediliyor isem, kendi benliğimin mevcudiyet hissini kaybedip bir ŞEY haline inkılap ederim. "O" nun bir parçası haline dönerim. Görünmeyen otoritenin çalıştığı mekanizma uyduluktur. Herkesin yaptığını ben de yapmalıyım; ben de herkese uymalıyım; başkalarından başka olmamalı ve onların haricinde sırtıp kalmamalıyım; haklı veya haksız olduğumu soracağıma uygunluk derecem kabul olup olunmadığını, acaip ve başka olup olmadığını sormalıyım. Bendeki yegâne sabit ve değişmez husus işte sadece bu değişme için her zaman hazır olma hali olmalıdır. Benim üzerimde kimsenin kuvvet ve idaresi yoktur. Sadece bir parçası olmama rağmen hükümüne tabi tutulduğum sürü. 1/

(2) Dinamik Etkinlik :

Dinamik etkinlik hakkında piyasa ekonomisinin karşılaştığı en önemli problem atomistik özel müteşebbislerin geleceği görmede düştükleri hatalar olarak belirlemektedir. Ekonominin gelişmesi, daha önce de belirtildiği üzere, kârlarını azamileştirmek için çalışan özel müteşebbislerin faaliyetlerinin bir yan ürünü olarak temin edilmiş olmasıydı. Bu atomistik müteşebbislerin mesela beş yıl sonra kârlarının derecelerini tespit için tüm ekonominin alacağı yön ve şekilden haberdar olmaları gereklidir. Fakat Pigou'nun da belirttiği gibi atomistik özel müteşebbislerin teleskopik hassaları sıhhatli değildir, 2/ ve "uzağı görmede düşülen hatalar" 3/ kâr azamileştirme prensibinin değerini çok azalttığı gibi, yatırımların bir bakıma geniş bir şekilde merkezileştirilmesi ihtiyacını da doğurmuş bulunmaktadır. 4/ Esasen, "topluma yararlı bir yatırım politikasının en fazla kâr getirenler olduğuna dair tatbikatta hiç bir delil mevcut değildir." 5/

1/ Ibid., S.138 - 139

2/ Pigou, A.C., Theoretical Welfare Economics, Cambridge, 1957, S. 26

3/ Keynes, J.M., The General Theory of Employment, Interest and Money, London, 1936, S. 379

4/ Ibid., S.378.

5/ Ibid., S.157

Piyasa ekonomilerinde ekonomik kalkınmanın bu yukardaki noktalardan dolayı sıhhatli bir gelişme takip ettiğini söylemek çok güçtür. Ekonomik gelişme anında karşılaşılan deflasyonist ve enflasyonist devrelerin bu piyasa ekonomilerine has bir özellik olması noktamızı destekleyen bir gerçektir. Avrupa'nın gelişmiş piyasa ekonomileri 1967 yılında ekonomik bir depresyona duçar kalmışlar, İngiltere ekonomik bir krizin içine gömülmüştür. Bu durumda dinamik etkinliğin devamlı bir tarzda mevcut olmadığı bu devrevi problemlerin varlığı karşısında açıktır. Son aylarda, firmaların birleşmeleri ve bu birleşmelerin Avrupa hükümetlerince desteklenmesi piyasa ekonomilerinde gerçekte atomistik özel teşebbüslerin olmadığına da delildir. Fakat bilindiği üzere, piyasa ekonomilerinde dinamik ve statik etkinlikmonopollerin yokluğu anında söz konusu olabilir. Monopollerin mevcut olması diğer yandan serbest rekabetin mevcut olduğu piyasa ekonomilerinde doğan gelir dağılımını da kötüleştirmektedir. Kısaca, piyasa ekonomilerinde dinamik etkinlik elde edilmesi güç bir sorun olarak ortadadır.

2. KUMANDA EKONOMİLERİ :^{1/}

a. Kumanda Ekonomilerinde Statik Etkinlik :

Kumanda ekonomisi piyasa ekonomisi dediğimiz sistemin tam zıddıdır ve Rusya'da 1917 ihtilalinden sonra geliştirilmiştir. Bugün değişik formlarda ve fakat esasları itibariyle büyük farklılıklar olmaksızın demir-perde gerisi ülkelerince takip edilmektedir.

Komünizm teorisinin kurucusu Karl Marx, sosyalizmin veya komünizmin alması lazım gelen ekonomik bünye hakkında hiç bir düşünce ileri sürmemiştir. Marx sadece devrinde yaşadığı şekliyle mevcut Kapitalist sistemin sert tenkidini yapmış ve bu sistemin sosyo-ekonomik faktörlere binaen yaşayamayacağını ileri sürmüştür. Karl Marx'ın geleceğin toplumlarında ne tarz ekonomik bünye olması ve bu bünyenin unsurlarının nasıl örgütlenmesi gerektiğine ait mevcut düşünceleri yazılarının tetkiki neticesinde ancak orada burada serpiştirilmiş bir iki nokta olarak belirlemektedir. Mesela, Kapital'in üçüncü cildinde geçen "ekonominin planlanması ve kaynakların şuurlu (conscious) bir tarzda harekete geçirilmesi"^{2/} gibi.

^{1/} "Kumanda Ekonomisi" deyiimi ilk defa Halm tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bknz. Halm. op. cit.

^{2/} Marx, K., Capital, Cilt III, S.773 - 774 (Charles H. Kerr edis.)

Rus ihtilalini başaran Krensky'de de herhangi bir ekonomik programın mevcut olmadığını görmekteyiz. Hükümet darbesi ile Kerensky'nin yerini alan Lenin ise bu konuda açıkça bir düşünceye sahip olarak belirmemektedir. Esasen, iktidarı ele geçirdikten sonra ülkeyi ekonomik bir kaos'un içine düşürmesi ve kurtuluşu geçici olarak tekrar piyasa sistemi olan NEP (yeni ekonomik politika) de bulması bu hususu açıkça desteklemektedir.

Kumanda ekonomisi prensipleri NEP periyodundan sonra Rus teknisyenleri tarafından geliştirilmiştir ve bugün fiziki planlama dediğimiz şekil haline dönüşmüştür.

Planlama genel olarak ekonominin merkezden şuurlu bir tarzda kontrolü ve bu kontrolün sosyal ve siyasal kontrol ile desteklenmesi olarak tanımlanabilir.^{1/} Planlama kavramının muhakkak surette herhangi bir sosyal veya siyasal inançlar ve dogmalar ima etmesi gerekmemekle beraber, kati surette ekonomik kalkınma kavramını kapsamaması gerekmektedir. Bu şekilde nötr anlamda planlama "müesseseleştirilmiş, önceden kantifiye edilmiş ve belli bir dönem için geçerli olan şuurlu bir ekonomik kalkınma oluşumu"^{2/} olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım hiç şüphesiz karakteristikleri merkezden "kontrol" ve "kasdi aksiyon" olmayan "fiyat politikası yoluyla planlama" kavramından farklıdır. Zira bu anlamda planlama merkezi plancuların "ekonomiyi müşahade ederek tetkikleri, problemlerinin tespiti ve tavsiyelerin formüleleştirilmesi" olarak belirmekte ve Hayek'in "plan ekonomik faaliyetlerin tümü" dediği planlama kavramına yaklaşmaktadır. Bu anlamdaki planlama Polonyi'nin planlama tanımından çok farklıdır. Polonyi'ye göre planlama "şuurlu bir şekilde merkezden tatbik edilen direkt fiziki (hedef) kontrollerdir."^{3/} Polonyi'nin planlama tanımı kumanda ekonomisinin tamamıdır. Yani, "output-bileşimi, input-bileşimi ve bütün teknik katsayıların tamamıyla, devamlı olarak ve en detaylı bir tarzda yukardan çizildiği ve dolayısıyla idarecilerin (menacerlerin) tatbikata koymak için herhangi bir tercihlerinin mevcut olmadığı"^{4/} bir ekonomik durum. Bu tip kumanda ekonomilerinde piyasa mekanizması ilga edilmiştir.

-
- 1/ Zweig, F., The Planning of Free Societies, London, 1942, Sh.15
2/ Bicanic, R., "Economic Growth, Development and Planning in Socialist Countries," i. Nelson, E., (derl), Economic Growth, Austin, 1960, Sh.170
3/ Bknz.: Mason, E.S., Economic Planning in Underdeveloped Areas, New-York, 1958, Sh. 41-44
4/ Grossman, G., "Industrial Prices in the U.S.S.R." American Economic Review, XLIX/2, May 1959, Sh.55

Tüketici hakimiyeti, piyasa fiyatları ve menacerlerin fiyat-masraf-kâr kriterlerine göre hareketleri mevcut değildir. Tüketici hakimiyetinin mevcut olmaması, piyasa ekonomilerinde mevcut olan durumun yani tüketicilerin tüketim mallarına olan talepleri vasıtasıyla üretim kararlarını yönlendirmeleri imkânının olmaması demektir. Kaynak dağılımı daha önceden merkezce tayin edilmiş hedeflere fiziki miktarlar olarak sağlanmaktadır; (bundan dolayıdır ki bu tip planlamaya fiziki-planlama veya hedef-planlaması denilmektedir). Nihai üretim için kaynak ihtiyaçları teknolojik katsayıların sabit olduğu varsayımı altında hesaplanmaktadır. Kaynak ihtiyacının tespitinde ve dağılımında takip edilen bu yolun nedeni alternatif üretim metodları arasında rasyonel bir tercih yapabilmenin kısıtlılık (veya gölge) fiyatlarının mevcudiyetini gerektirmesinden ileri gelmektedir ki bu tip ekonomilerde fiyatlar ne kısıtlılık fiyatları ne de gölge fiyatlardır. Bir teşvik unsuru olan kârlılık prensibi mevcut değildir. Dolayısıyla üretim faaliyetleri için piyasa ekonomilerinde varlığı hayati olan kârlılık prensibinin yerine bu sistemde "mükafat" (bonus) sistemi tesis edilmiştir. Diğer bir deyişle firmaların işletilme oluşumunda tıpkı piyasa ekonomilerinde olduğu gibi bir azamileştirme prensibi hakimdir. Bu prensip, piyasa ekonomisinde atomistik özel müteşebbislerin kârlarını azamileştirmesi iken kumanda ekonomilerinde firmaların menacerlerine önceden merkezce tayin edilmiş fiziki üretim hedeflerinin tahakkuku üzerine verilen bir prim olarak belirmektedir. Bu prim miktarı menacerlerin maaşlarının belirli bir oranıdır. ^{1/}

^{1/} 1959 yılında menacerlere verilen bonus miktarının dayandığı kriter olarak fiziki hedeflerin tahakkukuna, firmaların kâr hedeflerinin tahakkuku da eklenmiştir. Rusya'da, sisteme yapılan bu ilave bazı çevrelerde Rusya'nın piyasa ekonomisinin kâr sistemini kabule yöneldiğine dair düşüncelerin hakim olmasına sebep olmaktadır. Aslında, Batı ekonomi anlayışında bir kârlılığın mevcut olabilmesi için gerekli şart piyasa fiyatlarının ve buna bağlı olarak üretim maliyet hesaplarında piyasadaki masrafların gözönüne alınmasıdır. Rusya'da piyasa mekanizması ilga edilmiştir. Dolayısıyla fiyatlar piyasadaki kısıtlılıkları veya bollukları aksettiren kısıtlılık fiyatları değildir. Rusya'da sözü geçen kârlılık, üretim maliyetlerini düşürücü bir anlamda kullanılmaktadır.

b. Kumanda Ekonomilerinde Dinamik Etkinlik :

Kumanda ekonomilerinde ekonomik kalkınma için takip edilen planlama tekniklerine hakim olan sistem materyal-dengeler denilen bir tekniktir. Kumanda ekonomilerinde input-output tabloları son zamanlarda kullanılmaya başlanmasına rağmen (1959) büyük bir oranda materyal-dengeler yaklaşımı tesirini devam ettirmektedir. Materyal-dengeler tekniği basit bir muhasebe sisteminde düşünülebilir. Bu tekniğin kısa bir özetini şu şekilde verebiliriz : ^{1/}

Herhangi bir özel firmada nasıl hesapların tutulması, yıl içindeki faaliyet sonuçlarının bilançoda firmanın materyel ve parasal imkanlarıyla dengeleştirilmesi yapılır ise aynı esas itibarıyla materyal-dengede de ekonominin kaynakları ile kullanımları arasında dengeleştirme yapılmaktadır. Siyasi otoritenin tespit ettiği kalkınma programının gerektirdiği materyal ihtiyaçlarının tespiti bu materyal-dengeler sistemi ile merkezi planlama bürosu (GOSPLAN) tarafından yapılmaktadır. Bu dengelerden biri için mesela tahıl dengesi için şu örneği verelim : ^{2/}

TAHIL DENGESİ

<u>Kaynaklar :</u>	<u>Tüketim :</u>
1. Yıl Başlangıcındaki Stoklar	1. Üretim Tarafından Tüketilen
a. Tarım	a. Tohumluk
b. Endüstri	b. Hayvan yemi
c. Ticaret	c. Endüstri
2. Sektörlere Göre Hasat (gayri safi)	2. Halk ve Kurumların Tüketimi
	a. Tarım (guruplara göre)
	b. Tarım dışı (guruplara göre)
	c. Kurumlar
3. Toplam Kaynaklar	3. İhracat - İthalat
	4. Yıl Sonundaki Stoklar
	a. Tarım
	b. Endüstri
	c. Ticaret

^{1/} Detaylı tetkik için şu eserlere bakınız : Campbell, R., Soviet Economic Power, Mass, 1960 ; Nove, A., The Soviet Economy. London, 1961, Baykov, A., The Development of the Soviet Economic System, New-York, 1947

^{2/} Baykov, op.cit., S.445

Bellibaşlı ham maddeler ve sanayide çokça kullanılan bazı ürünler için geleceğe ait planlama faaliyetlerinde planlıların ihtiyaç duyacakları materyal ihtiyaçları teknik katsayılar muvacehesinde hesaplanmaktadır. Fakat, sektörler arası ilişkiler gereği gibi dikkate alınmadığı gibi, bu sistem ile endirekt materyal ihtiyaçlar dışında sadece direkt ihtiyaçlar hesaba alınabilmektedir. Nove, sistemi tenkit eden bir Rus yazarından şu örneği vermektedir.^{1/} : 1 ton aliminyum üretiminin elektrik ihtiyacı 18,950 kw/s'tır; aliminyum üretiminde kullanılan ham maddeler için gerekli elektrik ise, toplamı 20,042 kw/s'a getirmektedir. Halbuki bu miktara elektrik ise, toplamı 20,042 kw/s'a getirmektedir. Halbuki bu miktara, aliminyum sanayiinde kullanılan kimya sanayii ürünlerinin elektrik ihtiyacının da eklenmesi gerekirdi.

1959 yılında Rusya'da input-output metodunun kabulüne doğru adımlar atılmıştır. Bu tablonun 180 maddeyi kapsayacağı öngörülmüştür.^{2/} Bütün dengeler, diğer yandan, parasal değerler yerine fiziki değerler olarak ele alınmaktadır. Her ne kadar para birimi kullanılmaksızın alternatif kullanımlar arasında bir mukayesenin imkansızlığını gören Rus teknisyenleri parasal dengeler tesisine doğru bir yönelme göstermekteyseler de bu yönelmenin planlıların kalkınma için kıstas seçimlerine bir kolaylık getireceği beklenemez. Zira daha önce de söylediğimiz gibi kumanda ekonomilerinde fiyatlar kıtlık fiyatları değildir. Parasal dengelerin bu çeşit fiyatlara dayandırılarak kurulmaları kaynakların kıtlık veya bollukları hakkında gerçekçi bir yol göstereceklerine bir delil teşkil etmeyecektir.^{3/}

^{1/} Nove, Ibid., S.207

^{2/} Nove, Ibid., S.208

^{3/} Sovyet Rusya'da dahi fiziki planlama teknikleri parasal dengelerle desteklenmek üzere iken Türkiye'deki parasal dengeler sisteminden vazgeçilip tüm fiziki planlamaya geçmeyi yanlış gerekçelere dayanarak arzulayan yazarların varlığı karşısında problemin Türkiye için de önemi mevcuttur. Kumande ekonomisine geçişi arzulayan bir görüş için bkz: Ölçen, Nejet, Endüstriyel Milli Fiziki Planların Hazırlanmasında Teorik Sorunlar ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model, Ankara, 1968 (Kurtuluş Matbaası).

c. Kumanda Ekonomilerinde Statik ve Dinamik Etkinliğin Geçerlilik Derecesi :

(1) Statik Etkinlik :

Marxist bir dogma gereğince bu tip ekonomilerde üretim masrafı olarak ham madde, amortisman ve işçi ücretleri kabul-
nılmekte ve fakat kapitalin maliyeti reddelimektedir. Kapitalin müessiri-
yeti (rate of return on capital) hakkında herhangi bir hesaplama yapabil-
menin imkânsızlığı demek olan bu durum kaynakların dağılımında ve çeşitli
kullanımlar arasında mukayese imkanının ortadan kaybolmasını doğurmak-
tadır. Sermaye üzerinde faiz hadlerinin dogmatik nedenlerle reddedilmesi,
üretimin fiziki hedefler olarak teşebbüslere yukarıdan kumanda edilerek
sağlanması dolayısıyla bürokratik darboğazların yaratılması, fiyatların
kıtlık fiyatları olmaması gibi nedenlerle kumanda ekonomilerinde "ne kısa
vadede ne de uzun vadede kaynakların etkin dağılımı sağlanamamaktadır."^{1/}

(2) Dinamik Etkinlik :

Her çeşit ekonomik sistem ekonomik kalkınmayı kap-
sar. Amaç, sistemin kaynakları en az israf eder bir tarzda mobilize ede-
bilmesidir. Kumanda ekonomilerinde bu mobilizasyon merkezi planlama
bürosunca sağlanmakta ve siyasi otoriteler de bu mobilizasyonun sağlan-
ması için gerekli kurumsal ve felsefi yapının muhtevasını çizmektedirler.
Diğer yandan planlı ekonomiler plansız ekonomilere nazaran kaynaklarını
daha da hızla mobilize edebilmektedirler. Kumanda ekonomilerinde kaynak
mobilizasyonu planlı kalkınmayı kapsadığından gelişme hızlı olmakta ve
fakat bu kalkınma kaynakların hiç te önemsenmeyecek derecede ısrafını
kapsamaktadır. Bu ısrafın başlıca sebebi de piyasa fiyatlarının mevcut
olmayışı olup, kumanda ekonomileri fiyat mekanizmasını kabulleninceye
kadar da bu durum devam edecektir.

^{1/} Grossman, G., "Suggestions for a Theory of Soviet Investment
Planning," i, Business and Economic Research, no.20, California
Üniversitesi, 1956. S.114

3. KARMA EKONOMİ :

Dikkat edilecek olursa bu noktaya kadar üretim unsurlarının mülkiyeti konusuna temas etmedik. Üretim unsurları ister Devlet tarafından ister özel şahıslar tarafından sahip olunsun, problem kaynakların dağılımı, yatırıma dönüştürülmesi ve mobilizasyonunun etkin bir tarzda başarılabildiği başarılmadığıdır. Dağılımın, yatırımların ve mobilizasyonun Devlet tarafından yapılması veya özel sektör tarafından icra edilmesi üretim unsurlarının mülkiyeti konusunu kapsamadığı gibi hiç te ekonomik önemi olmayan ikinci derecede kalan bir sorundur. Esasen bu noktadan dolayısıdır ki Batı ekonomi literatürü mülkiyet konusunun artık tarihe karıştığına hemfikirdirler. Kumanda ekonomisindeki firma ile piyasa ekonomisindeki bir firmanın sahibinin kim olduğundan çok bu firmaların menajerlerinin üretimle ilgili ekonomik kararları alabilmesi ve bu kararların dayandığı göstergelerin nevi önemlidir. Problem piyasa mekanizmasında elde edilen kıtlık fiyatları göstergeleriyle alınacak netice ile yukarıdan alınan fiziki hedeflerin gösterge alınmasıyla tahakkuk ettirilecek sonuçların mukayesesidir. Dolayısıyla mülkiyetin kimde olduğu problemi yerini piyasa mekanizmasının mevcut olup olmadığı sorusuna terketmiştir. Karma ekonomilerin sınıflandırılmasının işte bu nokta muvacehesinde yapılması gerekir.

Herhangi bir çeşit ekonomide üretim unsurlarının mülkiyeti hem özel ve hem de kamu sektörleri arasında bölünmüş olabilir. Bu ekonomi karma-ekonomi değil karma-mülkiyetli-ekonomidir. Karma ekonomi, üretim ve yatırım hakkındaki kararların hem Devlet hem de özel sektör tarafından yanyana belirli bir kurumsal yapı içinde ve birbirinden müstakil olarak alındığı ekonomidir. Bu kurumsal yapı eğer piyasa mekanizması ise karma ekonomi piyasa ekonomisine yaklaşan bir karma ekonomi, eğer kurumsal yapı piyasa mekanizmasının tahrip edildiği bir yapı ise karma ekonomi kumanda ekonomisine yaklaşan bir karma ekonomidir.

Bu konuya ileride tekrar dönülecektir.

III. TÜRKİYE'DE KARMA EKONOMİ :

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KARMA EKONOMİ :

a. Asker-Devlet ve Kapitülasyonlar Devresi :

Avrupa sanayi devrimi'nin tesirlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmeğe başlanması XIX'ncü asrın ilk yarısına rastlar. Bu devreye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısına iki faktörün tesir ettiği müşahede edilmektedir. 1. Sosyo-ekonomik bünyeyi yansıtan askeri ve hukuki düzen, 2. Kapitülasyonlar.

Osmanlı İmparatorluğu ekonomik yapı bakımından föodal bünyeye, Asker-Devlet tipi sosyal yapıyla kurulduğu için ise kandine has bir hukuki düzene sahipti. Tarım ve san'at sahiplerinin ürünleri föodal yapının gerektirdiği Bey-Reaya ilişkileri içinde elde edilerek ordunun ihtiyacını cevaplamaya yöneltilmişlerdi. Esasen, Devletin Asker-Devlet yapısında olması demek, bütün sosyo-ekonomik ve hukuki ilişkilerin bu yapının gerektirdiği ihtiyaçların tatminine yönelmeleri demektir; diğer bütün sosyo-ekonomik ve hukuki hususlar ikinci derecede kalmak zorunluğundadır. Sosyal bünye bakımından Tımar sisteminin kabulü ve toprağın çıplak mülkiyetinin (rekabesinin) devlete ait olması ise Asker-Devlet'in ana hukuki sistemini teşkil ediyordu. Föodal ekonomik ilişkiler bu sosyal, hukuki sistem çerçevesinde üretim ve bu üretimin dağılımı olarak belirmektedir.

Kapitülasyonlar ise Ökçün'ün belirttiği gibi "Avrupa ticari kapitalizmi için son derece müsait bir ortam olarak iş görmüş ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan çeşitli maddelerin Avrupa'ya aktarılmasını sağlamışlardır. Bu ise, yerli sanatların ham madde sıkıntısı sebebiyle, XIX'ncü yüzyıldan önce önemli buhranlar geçirmelerine yol açmıştır. ^{1/}"

Bu devreye hakim unsur üretim kararlarının özel şahıslarla verilmesidir.

^{1/} Ökçün, A.G., Yabancıların Hukuki Durumu, Ankara, 1967, S. 8 (Siyasal Bilgiler Fakültesi, teksir).

b. Serbest Ticaret Devresi :

İngiltere'de doğan sanayi devrimi Napolyon savaşlarından sonra hızla Avrupa'ya yayılmaya başlamıştı. Türkiye'nin XVI'ncı yüzyılda başlayan ve yüzde 3'ten fazla gümrük resmini yasaklayan kapitülasyonlar dolayısıyla hareketsiz kaldığı bu devrede bütün Avrupa ülkeleri sanayileşme hareketlerini başlatabilmek veya hızlandırmak için gümrük tarifelerinin arkasına çekiliyorlardı. Gerçekten de I. Napolyon'dan sonra geçen kırk sene içinde gümrük duvarları yükseltilmekte devam etmiştir. İngiltere'nin bu devrede (1815-1842) dış ekonomik politika bakımında iki amacı olduğunu görürüz : 1. Genişleme için geri kalmış deniz aşırı bölgeler bulmak ve 2. Gümrük duvarlarını muhafaza ederken eski Avrupa pazarlarını elden kaçırmamak. ^{1/} Türkiye birinci amacın içinde yer alıyordu ve bilhassa 1830 yılından sonra büyük dikkat çekmeye başlamıştı. Türkiye'ye karşı duyulan ekonomik ilgi, neticesini 1838 Ticaret Sözleşmesi ile verdi. İngiltere ile imzalanan sözleşme üç yıl içinde bütün Avrupa ülkeleri ile imzalandı. ^{2/} Sözleşmeye ^{3/} göre ^{4/} :

- Kapitülasyonlar kalacak, yeni imtiyazlar eski imtiyazlara eklenecek,
- Hertürlü tekeller ilga edilecek,
- Dışarıdan hertürlü mal ithal edilebilecek,
- Yabancılarla Türk tüccarları arasında bir fark gözetilmeyecektir.

İngiltere'nin büyükelçisi Ponsonby sözleşmeyi İngiltere'nin Türkiye'de takip ettiği politikanın çok önemli dostu olan Reşit Paşa ile imzalandıktan sonra Dışişleri Bakanı Palmerston'a "hakkımızın ve ümitlerimizimizin..... çok üstünde" ^{5/} diye takdim ediyordu. Böylece Palmerston'un "Türk sanayii muhakkak surette geri bırakılmalıdır" ^{6/} isteğinin başarıyla tahakkuk ettirilmesi için ilk adım atılmış oluyordu.

-
- ^{1/} Puryear, V.J., International Economics and Diplomacy in the Near East, Stanford University, California, 1935, S.110
- ^{2/} İmza edilme tarihleri için bkz : Ibid., S.127, Dipnot No. 68
- ^{3/} Sözleşmenin özet metni için bkz : Tengirşenk, Y.K., "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti" Tanzimat, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, Cilt I, S.290-295
- ^{4/} Konumuzla ilgili maddelerin özetiyle yetinilmiştir burada.
- ^{5/} Puryear, op.cit., S.124
- ^{6/} Ibid., S.118 ("Turkish Industry must necessarily be discouraged")

İngiltere'de doğan sanayi devriminin diğer ülkelerce takip edilmesi neticesinde İngiltere "ürettiği mallardan elde ettiği tekelci değerleri kaybedip,"^{1/} mevcut gümrük duvarlarının İngiltere aleyhine işlediğini tespit edince^{2/} serbest ticarete geçmiştir (1842). Bu ideolojiyi ülkenin ekonomistleri de zaman zaman ilmileştirmişlerdir. Meselâ, Marshall, List'in serbest ticaret'in dolaylı tesirlerinin tehlikeli ve zararlı olabileceğini gösteren tezini kabullenmiş ve fakat "İngiltere bakımından bunların ihmal edilmesi hiç bir zarar doğurmaz, zira bu dolaylı tesirler esas menfaate uygun olup dolaysız tesirleri kuvvetlendirici yöndedir,"^{3/} diyebilmiştir.^{4/}

Barışçı yollardan İngiltere, serbest ticareti Türkiye'ye empoze etmişti. İngiltere'de daha serbest ticaret kararı kabul edilmemişken Türkiye'de kabul edilmesi modern sanayi devrinde rastlanan ilk olaydır.^{5/}

Türkiye'deki düşünürlerin ise bu sözleşmenin getireceği neticeleri görmediklerinden söz açmak hiç şüphesiz yersizdir.^{6/} Görüşümüze göre onların düştükleri hata neticeleri görmelerine rağmen askeri yardım alabilmek için yaptıkları fedakârlığın uzun vadede getirebileceği neticeleri ihmal etmeleridir^{7/} veya Tengirşenk'in belirttiği üzere ::

-
- ^{1/} Marshall, A., Principles of Economics, London 8. baskı (1962), S. 561
- ^{2/} Bilhassa David Ricardo'nun yazıları ve üyesi bulunduğu Parlamentoda yaptığı konuşmaların etkisi büyük olmuştur.
- ^{3/} Marshall, op.cit, S. 633
- ^{4/} Zamanımızın İngiliz Ekonomisti Keynes ise 1930'larda işsizliği ortadan kaldırmak için "Gümrük duvarlarının kuvvetlendirilmesi iyi olacaktır.... Fakat bu devre geçtikten sonra serbest ticarete dönmemiz gerekir." diye görüşlerini milli menfaatlerin gerektirdiği yönde şekillendirmiştir. Keynes'in bu görüşü için bknz : Lekachman, R., "How Useful is Keynes Today", Keynes and the Classics, Boston, 1964, S. 97
- ^{5/} Bu sözleşmeye benzer diğer bir sözleşme 1842 Nanking sözleşmesidir. İngiltere'nin Çin ile yaptığı Afyon Savaşı (Opium War) sonucunda Çin serbest ticareti kabul etmek zorunda kalmış ve belirli limanlarını açmıştı. Aradaki en önemli fark Türkiye'nin serbest ticareti barışçı yollardan kabullenmesidir.
- ^{6/} "Gümrük emini olan Tahir bey ve rufekası, muahedenin şiddetle aleyhinde bulunuyorlardı" Tengirşenk, op.cit, S.314 Fakat bu aleyhte bulunmalar yetersiz kalmış ve 1860'larda yeni sözleşmeler aktedilerek durum devam etmiştir.
- ^{7/} Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı dolayısıyla ; aynı görüş için bknz : Baysun, C., "Mustafa Reşit Paşa" i., Tanzimat op.cit, S. 731

1860 muahedeleri 1838'de kurulan sistemi ecnebi devletler lehine ve Osmanlı Devleti aleyhine tamamlamışlardır ve devletlerin sonraki hareketlerine yani yirmisekiz sene müddetlerinin hitamında devletler Osmanlı Devleti'ne, hiç olmazsa bu muahedelerin iktiva ettiği hususlarda, ezcümle gümrük resmi miktarlarında, pek haklı olarak istediği serbestliği tamnamış, vermemiş olmalarına bakılırsa bu muahedelerin akdinde ağır bir iğfal de vardır denilebilir. 1/

Ekonominin duçar kaldığı buhranın 1840-1850 senelerinden itibaren şiddetlendiği ve sanayiın yıkılmasının bu devreden sonra yaygınlaştığı görülmektedir. Osman Nuri'ye göre 2/

Osmanlı İmparatorluğunda sanayi ve ticaretin halihazırdaki gerilemesine başlıca sebep Devlet'in gümrük resmini diğer hükümetler gibi istediği şekilde tayin ve tahsil edememesi olduğundan ekonomik yıkılışımızın en büyük amili bulunan bu resim hakkında biraz fazlaca izahat verilmesi gerekli görülmüştür.... Osmanlı İmparatorluğu istila ve olgunluk devrinde atıfet kabilinden olarak yabancılara yüzde üç gümrük resmi hakkını bahş ve sair imtiyazları verdiği zaman yabancı ülkelerde ithalat az, fakat Şark ve Hindistan ticaretinin merkezi Osmanlı İmparatorluğu olduğu için buradan ihracat fazla idi. 3/

Bu denge sonraları Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bozulmuş ve serbest ticaret, sanayiın yıkılmasına sebep olmuştur. 4/ Osmanlı Hükümetinin kurmuş olduğu bir komisyon (Sanayii İslah Komisyonu) vasıtasıyla 1860'larda yaptırılan resmi bir tahkikat sonucuna göre :

-
- 1/ Tengirşenk, op.cit., S. 296, (italikler bizimdir).
 - 2/ Osmanlı yazarlarından alınanan parçaların dili sadeleştirilmiş ve mümkün olan yerlerde teknik terimlerin modern karşılığı kullanılmıştır.
 - 3/ Osman Nuri, Mecelle-i Umuru Belediye, İstanbul, 1922, Cilt I, S. 729 (eski harflerle; Türk Tarih Kurumu Kitaplığı No.: A - 5273)
 - 4/ Ömer Celal Sarç'ın belirttiği gibi Osmanlı Sanayiinin ekonomik bünyesini istatistiki olarak tespit etmek hemen hemen imkansızdır. Bulunabilen bilgiler analize tabi tutulacak ve takip edilecek ek yol ise bu devreyi anlatan düşünürlerin görüşlerini nakletmek olacaktır. Bknz: Sarç, Ö.C., " Tanzimat ve Sanayiimiz, " i, Tanzimat, op.cit., S. 423 - 427

İstanbul ve Üsküdar'da mevcut 2750 adet kumaşçı tezgahı var iken ve bu sanatla islam ve hiristiyan tebadan 3500 kadar kişi maişetini temin etmekte iken 30-40 sene zarfında bu tezgahlar 25'e ve kumaşçı esnafı usta ve kalfa olarak 40 kişiye inmiş ve ipekli kumaş esnafının 350 tezgahı olup kendileri 700 kişiyi aşkın olduğu halde şimdi 4 tezgahı ile 8 kişi kalmış, 120 kişiyi havi olan çatma yastıkçılar 14 kişiye, 60 kadar tezgahları da 8'inmiş...(tir).1/

Sarç'ın Viquesnel'den aldığı bilgiye göre ise ,

Birkaç sene evvel Bursa 25.000 okka ipek sarfeden 1000 tezgaha malikti; bugün (1847) tezgahlarının sayısı 75'ten fazla değildir, sarfettikleri ipek de 4000 okkayı geçmemektedir.... 1846'da Halep'te 300 pamuklu mensucat imalathanesinin yalnız 150'si adedi 100'e baliğ olan basma mendil imalathanelerinin yalnız 80'i, pamukla mahlut ipekli kumaşlar imal eden 200 müessesenin ancak 150'si faaliyet halindedir.2/

Lütfi Tarihinde 1830 sözleşmesinin neticeleri hakkında şu kayıt vardır : "Tekel usulü kalktıysa da yerine yabancı tekelleri geldi ki ülkede seyyar satıcılığa kadar el attilar. Vatandaşların yapacağı esnafılığı ve ticareti yavaş yavaş çekip aldılar. İç sanayi tamamen atıl kaldı. Ve yabancı mallar revaç bularak nakdi mevcudumuz Avrupa'ya çekilip gitmeye başladı."3/ Devrin yazarlarından Namık Kemal durumu şöyle belirtmektedir :

Hemen her ihtiyacımızı karşılayacak tezgahlarımız vardı. Yirmi otuz senede onların hemen hepsi mahvoldu. Bunun sebebi de hiç şüphe yok ki mahut sözleşmeler ile Avrupalılara verilen ticaret hürriyetidir. Ekonomistlerin hepsi "bırak geçsin, bırak yapsın" prensibini kabul ettiler.... Bu serbest ticaret Osmanlılar için zararlı oldu. 3/

-
- 1/ Osman Nuri, op.cit., S.760
 - 2/ Viquesnel, A., Voyage dans le Turquie d'Europe, Paris, 1868, S.297 g.y. Saraç, Ibid.
 - 3/ Ahmet Lütfi., Lütfi Tarihi, İstanbul, 1873-1910, Cilt - 5, S.112, g.y. Baysun, op.cit., S.731
 - 4/ Namık Kemal, Hürriyet (haftalık gazete), 10 Ağustos 1868, Sayı 7, g.y. Sungu, i., "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", İ: Tanzimat, op.cit. S.826

Ziya Paşa ise durumu şöyle anlatmaktadır :

...Avrupalılar birden bire esrarımızın iç perdesine kadar dahil ve vakıf olduklarından hakiki halimizi anladılar ve bununla beraber ülkemizin de ne türlü faydalar ve menfaatlar istihsaline elverişli olduğunu yakından gördüler...ve imtiyaz talep ve istihsaline başladılar ve her ne istedilerse zahmetsizce nail oldular. Bu müsaadeler üzerine...ve Avrupa fabrikalarında imal olunan malları kendi ülkemizde istihsal edilenlere tercih ettiğimizden ve Hükümetinde imtiyazları ve yabancılara tanıdığı müsaadeleri bol tutup teşvikiyle ülkemizin imalatı yıkıldı. Tüccarımız iflas etti... Sanayi sahiplerimiz perişan oldu. Ülkemizde tedavül eden paralarımız yabancı memleketlere gitti ve hazinemiz darda kaldı. Devlet kağıt para basmağa ve faizli tahvilat çıkarmağa mecbur kaldı. 1/

Osmanlı Devleti 1854'den itibaren borçlanmaya başladı. 1854'den 1865 senesine kadar geçen 11 sene içinde 37 milyon dış ve 40 milyon İngiliz Lirası iç borç meydana geldi. Bu 77.000.000 İngiliz Lirası değerindeki toplam borca ödenen yıllık faiz miktarı 1 milyon İngiliz Lirası civarındaydı.^{2/} Durum o kadar kötüye gidiyordu ki Palmerston sözleşmenin tadilini kendisi teklif etti.^{3/} Hiç şüphesiz Palmerston, Namık Kemal'in tabiriyle "bize acıdığı"ndan değil fakat İngiltere'nin menfaatleri icap ettirdiğinden bu teklifte bulunmuştur. Gerçekten İngiltere'nin menfaatleri ölü bir adamdan çok can çekişen ve fakat yüksek tüketimde bulunan hasta bir adamdaydı. Zira Manchester Fabrikaları "siyah, sarı ırkların ve Müslüman dünyasının gömlek ihtiyaçları üzerinde yaşamak zorunluluğundaydı."^{4/}

1/ Ziya Paşa, _____, Hürriyet, 12 Nisan 1869, Sayı 42 g.y.Sungu, op.cit., S.786-787

2/ Namık Kemal, _____, Hürriyet, 23 Kasım 1868, sayı 22, g.y.Sungu, op. cit. S. 834

3/ "Ticaret muahedatının teccidine muktedir olabildik, ama nasıl olduk? Evet, müteveffa Lord Palmerston hazinemizin şiddet-i harabiyetine nazaran adeta bize acıdı. Muahedatın tadilini kendi teklif etti. Buna dair evrakı gözümle görmüştüm" Namık Kemal, g.y. Sungu, op. cit., S.793 fakat maalesef Kemal'in görmediği nokta yapılan bütün değişikliklerin Türkiye aleyhine olduğudur. Bakınız : Puryear, op.Cit. S.117-213

4/ Ibid., S.108

c. Karma Ekonomi Devresi :

Osmanlı sanayiini tahrip eden 1838 ticaret sözleşmeleri ile bu sözleşmeleri tamamlayan 1860'lardaki sözleşmeler esas olarak serbest ticareti öngörmüşler ve kapitülasyonlar ile alınan imtiyazları arttırmışlardır. Osman Nuri, bugün için dahi varit olacak şu görüşü ileri sürmektedir:

Bir milletin medeniyet ölçüsü, o milletin medeni ihtiyaçlarında dışarıya olan bağılılığın derecesidir. Medeni ihtiyaçlarının yüzde doksan dokuzunu dışardan tedarike muhtaç olmak bir millet için zuldür. İzzet ve zillet ithalat ve ihracat dengesiyle ölçülür. ... Aziz olmak isteyen millet çalışmalıdır. Serbest ticaret teorisi ilmen, san'atan, serveten aynı seviyede bulunan milletler arasında olursa belki mümkün olur. Yoksa biri gayet alim, müteşebbis, muktedir, diğeri aksine cahil, mütereddit, aciz olan iki millet arasında bu teorinin tatbiki ikincinin ilelebet birinciye iktisaden, siyaseten mahkumiyetini, esaretini doğurur. Neticede taraflar... efendi ile uşağın mevkiinde kalırlar. Uzağa gitmeğe, başka yerde misal aramağa ne lüzum var ? İşte bizim halimiz meydanda. İktisadi siyasetimize benzer dünya üzerinde bir siyaset yoktur. Güya bu serbest ticaret teorisini dünyada tatbik edecek yalnız bizim vatanımızdır. Memleketimiz sanki bütün dünyanın pazarı, panayırısıdır. Her millet bu pazara malını tam bir serbesti ile getiriyor. Yabancıların muvafakati olmadıkça bir santim gümrük resmine zam etmek imkan ve ihtimali yoktur. Düşünelim bu serbesti bize saadet mi getirdi, felaket mi... (eskiden) malik olduğumuz genel zenginlik ile bugünkü milli zaruret halimizi mukayese edelim, buna ne sebeple duçar olduğumuzu buluruz. 1/

Osman Nuri ithalat ve ihracat rakkamlarını ve dış borçlara ödenen meblağları hesaplamakta ve şöyle devam etmektedir :

...her sene bu fakir memleket 40 milyon lirasını harice atıyor demektir. Böyle bir denge dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş, işitilmemiş bir şeydir. Dağ, taş, altın olsa yine bir gün bitecektir. İşte bu halin tesiridir ki memlekette bugün hiç bir sanat ve ticaret kalmamış, serveti umumiye son derece zaafa duçar olmuş, en ufak bir şirket en basit bir iş için gerekli sermayesini kaybetmiş, tüccarlık yabancı mallarına simsarlık etmekten onun komisyonu ile geçinmekten ibaret kalmış, fikir ve emel, sai ve amel inhitata uğramış, işimiz "yevmi cedit, rızkı cedit" teşebbüslerine inhisar etmiştir. 2/

1/ Osman Nuri., op.cit., S. 736-737

2/ Ibid.,

Durum yalnız pazar olmanın yıkıcı tesirlerini taşımakla kalmayıp aynı zamanda ham maddelerin Avrupa'ya kayıp içindeki sanayinin ham madde sıkıntısı çekmesine de sebep olmuştur. Mesela, deri sanayiinde derileri toplayan tekelci, simsarlar doğmuş ve bu malları dışarıya satmağa başlamışlardır. Diğer yandan deri mamullerinin üstün kalitede ülkeye girmesi bu sanayinin ("İstanbul'da bulunan debahaneler tamamen muattal olma derecesine gelmişler...dir") ^{1/} yıkılmasını doğurmuştur.

Özel sektör sanayinin yıkılmasının tesirleri nihayet Osmanlı idarecileri tarafından görülmeğe başlamış ve Sultan Abdülaziz'in tahta geçmesiyle sanayinin korunması için tedbirlerin alınmasına başlanmıştır. İlk tedbir olarak gümrük resimlerinin arttırılması istenmiştir. ^{2/} Fakat her defasında Düvel-i Muazzama bu teklifleri reddetmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında fırsattan istifade edilerek gümrük resimleri yüzde 15'e çıkarılmışsa da Sevr Andlaşması ile tekrar eski sisteme dönülmüş ^{3/} ve bu durum 1929 senesine kadar da devam etmiştir.

Osmanlı Hükümeti Reşit Paşa'nın imzaladığı sözleşmenin şartlarını değiştirmeye 50-60 sene uğraşmış ise de başarılı olamamıştır. Sanayinin kurtarılması için diğer tedbirler de düşünülmüştür. Bu tedbirler başlıca, üç bölümde görülmektedir : 1. Sanayici müteşebbislerin teşviki amacıyla sanayi sergileri açmak, 2. sanat mektepleri açmak, ve 3. şirketler kurulmasına ön ayak olmak. İlk iki tedbir konumuzla ilgili olmadığından son tedbir üzerinde duralım.

Bütün bu 3 tedbirin yerine getirilmesi için Osmanlı Hükümeti bir Sanayi-i İslah Komisyonu kurdurtmuştur. İlk kurulan sanayi ıslah komisyonu (1864-1866) sadece teori ile uğraşmış ve başarılı olmadığından yerini İkinci Sanayi-i İslah Komisyonuna bırakmıştır. 1866 tarihinde işe başlayan bu ikinci komisyon yedi şirketin kurulmasını başarmıştır.

^{1/} Ibid., S. 755

^{2/} Ibid., S. 730

^{3/} Ibid., S. 734-735

Teşkil olunan şirketlere 12 sene müddetle imtiyaz verilmek, dışarıdan getirecekleri makina ve eşya için 6 sene gümrük ve damga resminden ve esnaf resminden muafiyet ve esnafın usta, kalfa ve çıraklarından kaabiliyet ve arzusu olanlara gerekli bilgileri öğretmek için mektep açmak, resmi dairelerin ihtiyaç gösterdikleri malzemenin bu şirketlerden alınmasının tercih edilmesi gibi hususlar (imtiyazları teşkil etmektedir) 1/

Diğer yandan şirketlerin sermayesine hazine de iştirak etmiş ve karma teşebbüsler yaratılmıştır. 2/

Bu dönemde sanayinin yıkılmasına karşı alınan tedbirlerde Devletin doğrudan doğruya üretime karar verdiğine dair bir emare mevcut değildir. Her ne kadar karma-teşebbüsler yaratılmışsa da hazine sadece sermayeye katılmış ve fakat üretimle ilgili herhangi bir karar alma yoluna gitmemiştir. Esasen, hazinenin katılması da bir şirketin çözülmeye yüz tutması üzerine komisyonun baskısı üzerine olmuştur. Bu şirketlerin kurulmasında diğer yandan gerçekten bir ekonomik görüşün varlığı da söylenemez. Mesela, Sırmacılar şirketinin tüzüğünde bu şirketlerin kurulmasına ön ayak olan komisyonun teşkiline sebep olan Padişah'ın Sırmacıların düştüğü fakirliğin ortadan kaldırılmasını istemiş olması gösterilmektedir : "...bu yüzden geçinmekte olan 1500'e yakın nüfusun zaruretten kurtulması için Padişah hazretlerinin merhamete gelerek kurulmasını istediği komisyon..." 3/

Bir ara Komisyon fiyat tesbiti de yapmak istemiştir. Komisyonun teşkil tarzı her ne kadar hükümet memurlarının ağırlıkta olmasını gösteriyorsa 4/ da bu fiyat tesbiti hükümetin doğrudan doğruya piyasaya müdahalesi anlamına gelemez. Esasen, üretim masraflarına yüzde 12'lik kâr payının ilavesi olarak düşünülen bu fiyat tesbiti de tatbika konulamamıştır. 5/

1/ Ibid., S.749

2/ Ibid., S.752

3/ Takvimi Vekayi, 29 Ağustos 1866, No : 860, g.y. Osman Nuri, op.cit., S.750

4/ Bknz : Ibid., S.720-721

5/ Ibid., S.764

Bu kadar çalışma neticesinde teşkil olunan şirketlerin niçin payidar olmadığı Takvimi Vekayi'den naklen dercolunan resmi tebliğlerden bir dereceye kadar anlaşılır ise de şahsi garaz, menfaat hissi ve tecrübesizlik teşkil olunan şirketlerin yıkılmasına sebep olmuş ve nihayet 1290 (1874) tarihinde Islah-ı Sanayi Komisyonu da lağvedilerek vazifesi Belediyeye tevdi edilmiştir. 1/

Her ne kadar bu durum karşısında Devlet işe doğrudan doğruya el atarak İzmit Çuha Fabrikası, İstanbul Tersane Fabrikası gibi fabrikalarla sanayi hayatına girerek üretim ve yatırım kararlarında söz sahibi olmaya başlamışsa da bu katılmanın ekonominin tümünü kapsayacak derecede geniş olmadığı da muhakkaktır.

2. MODERN TÜRKİYE'DE KARMA EKONOMİ :

Birinci Dünya Savaşından ve Kurtuluş Savaşlarından sonra Türkiye'nin ekonomik yapısı şöyle özetlenebilir :

- Nüfusun yüzde 95'i tarım ile meşgul olup üretim araçları ilkel ve yaşama şartları çok geri idi,
- Osmanlı İmparatorluğu zamanında mevcut gayrimüslim müteşebbis sınıfın ülkeyi terkederek ayrılması sonucu müteşebbis sınıfı hemen yok derecede azdı.
- Sınai tesisler gerçek anlamda mevcut değildi.
- Kapitülasyonlar, XIX'ncü yüzyıl ticaret sözleşmeleriyle kabul edilen gümrük rejimi ülkenin ekonomik istiklalini elde etmesine engel olarak mevcuttu.

1/ Ibid, S. 727

- Gümrük resimleri uluslararası kontrole tabi idi ve dış ticaret açığı büyüktü.
- Föodal üretim tarzı sosyal yapının gelişmesine engel idi.
- Devlet (1950 yıllarına kadar ödenmesi sürecektir) dış borç yükü altındaydı.

Bu durum karşısında hükümetin takip edeceği kalkınma felsefesi önem kazanmıştı. Bu felsefeyi temin eden Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp'e göre, Türk devleti uzun zamandan beri milli ruhumuza uymayan Manchester geleneği tarafından tesir altına alınmış ve dolayısıyla ekonomik kalkınmamız yanlış yönlere kaydırılmıştır. ^{1/} "Eğer Devlet Kapitalizmi'ni kabul edecek olursak... eğer Büyük Millet Meclisi Türkiye'nin ekonomik şartlarına dayandırılmış ve ekonominin tümünü kapsayan milli bir ekonomik plan hazırlayacak olursa, bir ekonomik mucize görmek mümkün olacaktır." ^{2/}

Gökalp'in Devlet Kapitalizmi'ni Lenin'in N.E.P. devresinde kabul ettiği Devlet Kapitalizmi sisteminden farklıdır. Bu farkın belirtilmesi Türkiye'nin sonraki yıllarda kabullendiği sistem bakımından önemlidir. Lenin'e göre, Devlet Kapitalizmi özel sektör kapitalizmi ile sosyalizm arasında geçici bir kategoriydi. Bu yol Rusya'yı Sosyalizm'e götürecektir en emin bir yol idi. Gökalp'te ise Devlet Kapitalizmi geçici olmayan ve fakat Türkiye'nin devamlı takip edeceği bir sistemdir. Gökalp'e göre, "Türkler hürriyet aşığı oldukları için komünist olamazlar. Her ne kadar sosyal dayanışmaya hizmet etmeyen özel servet meşru addedilemez ise de, yatırımların herkesin istifadesi için artırılması bakımından özel mülkiyetin muhafazası gereklidir." ^{3/}

^{1/} Gökalp, Z., "İktisadi Vatanperverlik," Küçük Mecmua, Diyarıbakır, 1923, i., Berkes, N., (Derl), Turkish Nationalism and Western Civilization, New-York 1959, S.306-307 (İtalikler bizindir).

^{2/} Ibid., S. 310-311

^{3/} Ibid.

Devlet Kapitalizmi sistemi daimi bir sistem olarak Birinci Cumhuriyet Anayasası'na Devletçilik olarak geçmiştir. Atatürk'ün 1935 yılındaki görüşüne göre, devletçilik temel olarak özel inisiyatif ve şahsi imkanları esas almış ve fakat büyük bir toplumun ihtiyaçlarının genişliği dolayısıyla yapılacak muazzam işlerin mevcut olması, devletin milli ekonomi üzerinde yönlendirici olmasını icap ettirmiştir. Türk karma ekonomisinin kuralı devletin, özel sektör tarafından işletilemeyen veya kâr hadlerinin küçük olması dolayısıyla işletilmeyen alanlarda faaliyette bulunması olarak belirmektedir. Devlet bu sistem altında bir yandan Birinci Beş Yıllık Plan (1933-1934 / 1938-1939) hazırlıklarına başlarken bir yandan da yabancı müteşebbislerden demiryollarını satın almaya, temel endüstrileri kurmaya, alt-yapı yatırımlarını yapmaya başladı. 1929 yılından itibaren gümrük resimleri hakkında milli kontrol yetkisine de sahip olduğu için resimleri yükselterek,^{1/} dış ticaret açığını kapattı. Birinci Plan'ın kabulü neticesinde ülkenin ekonomik politikası kendine yeter bir ekonomi yaratmak oldu. Bu politikanın uygulanması için hükümetçe Sümerbank gibi tesisler yaratıldı. Devlet üretici olarak piyasa mekanizmasının göstergeleri içinde faaliyete başladı. Birinci Plan'ın gerçekleşme devresinden sonra 1944 yılında ağır sanayi önem veren yeni bir sanayi planı hazırlandı.^{2/} Fakat bu planın tatbikatına geçilmedi. Tekrar planlı devreye dönüş çeyrek asır kadar bir zaman sonra oldu. Zamanımızdaki İkinci Beş Yıllık Plan devresine kadar ise karma ekonomi kurallarında herhangi bir önemli değişiklik yoktur. Bu devreye gelinceye kadar zaman zaman devletin müteşebbis rolü küçülmeye veya aksine artırılmaya çalışılmışsa da esasta bir önemli değişiklik müşahade etmek güçtür.

1/ Yeni gümrük resimleri "yüzde kırktan az değildi" Bknz : Wyatt, S.C., "Turkey, The Economic Situation and Five Year Plan," International Affairs, Kasım - Aralık 1934, S. 830

2/ Bknz : Ekonomi Bakanlığı, Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı, Memleketimizde Kurulması Düşünülen Makina, Madeni Eşya ve Malzeme Sanayii Hakkında Rapor, Ankara, 1945 (?).

Karma ekonomi sistemine getirilen yenilikleri İkinci Beş Yıllık Plan'da görüyoruz. Plana göre :

1930'ların başlangıcında, hızla gelişmek ihtiyaç ve kararında olan Türk toplumunda, süratli kalkınmanın gerektirdiği tasarrufların yetersiz oluşu ve bu tasarrufları verimli yatırımlara yöneltecek olan müteşebbis grubun mevcut olmayışı Devletin ekonomik hayata, sadece düzenleyici olarak değil fakat üretime yönelen temel yatırımları gerçekleştirerek doğrudan doğruya müdahalesini zorunlu kılmıştır. Böylece madencilik ve metalurji gibi temel sanayiler ile halkın gıda ve giyim ile ilgili zaruri ihtiyaçlarını karşılamaya yönelen ilk büyük tesisler Devlet eliyle kurulmuştur. Bununla beraber, 1938 yılında yürürlüğe giren 3460 Sayılı Kanun ile bu tesislerin zamanla özel teşebbüse devredilebilmesine imkan veren şartlar hazırlanmıştır. Tasarruf ve müteşebbis yetersizliği yanında piyasa mekanizmasının işleyişinde görülen aksaklıklar da karma ekonomi düzeninin yaygın bir şekilde uygulanmasına yol açmıştır. Gerçekten, piyasa mekanizmasının iyi işlemeyişi sonucunda meydana gelen fiyatlar ekonomideki gerçek kıtlık ya da bollukları tam olarak yansıtamamaktadır. Bu durum yatırım ve üretim ile ilgili kararlarda piyasa fiyatlarının tek gösterge olarak alınması halinde kaynakların etkin dağılımının sağlanamamasına ve ekonomide ısrafaların belirmesine yol açmaktadır.... Özel teşebbüsün tek başına Türk toplumunun amaç aldığı hızlı gelişmeyi sağlamaya yeterli olmaması kamu sektörünün doğrudan doğruya üretim faaliyetlerinde bulunmasını gerektirmiştir. Ancak bu faaliyetlerde sahipliğin getirdiği sorumluluğun olmayışı ve risk yüklenme ile karşılığı olan mükafat alma arasında açık bir ilişkinin kurulamaması, Devletin ekonomik hayata doğrudan doğruya müdahalesindeki yetersizlikleri, kaynakların etkin kullanılamamasını kaçınılmaz bir sonuç yapmaktadır. Devletin ekonomik faaliyetlerinde özel teşebbüsün dinamizminin bulunmaması, haberleşme dar boğazlarının belirmesine ve böylece yönetimde etkinliği azaltıcı kırtasiyeciliğin artmasına yol açmaktadır. Bu nedenlerle uygulanmasına 1930'ların ilk yıllarında başlanan karma ekonomi düzeni zamanla gelişmiş ve Türk ekonomisi ve toplumun genel bir niteliği halini almıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda kamu sektörü yanında özel teşebbüs de hızlı gelişme ortamına girmiştir. Bu eğilim sonucunda sanayi sektöründe 1963-1966 yılları arasında özel kesimin payı yaklaşık olarak yatırımlarda yüzde 61 seviyesine ulaşmıştır. Ekonomik gelişmeyi fırsat eşitliği ilkesi çerçevesinde hızlandırma amacıyla kamu

ve özel kesimin piyasada bir arada bulunması, karma ekonomi düzeninin kurallarının açıklıkla tanımlanmasını gerektirmektedir. Böylece bir yandan piyasada mevcut belirsizliğin ortadan kaldırılması ile kamunun zarar düşüncesi olmadan yapabileceği rekabet endişesinin doğurabileceği risk unsuru azaltılacak, öte yandan kamu kuruluşlarına geliştirilmesi istenilen faaliyet dalları konusunda yön gösterilmiş olacaktır. İkinci Beş Yıllık Plan döneminde izlenecek karma ekonomi politikasının kuralları bu nedenlerle aşağıda açıklanmıştır.

Ekonomide statik ve dinamik etkenlik esas olarak piyasa mekanizması yoluyla sağlanacaktır. Diğer bir deyimle, ekonomik kararların alınmasında esas serbest piyasada meydana gelecek fiyatlar olacaktır. Kamu ve özel kesimlerin üretimle ilgili olarak bir arada faaliyette buldukları alanlarda Devletçe fırsat eşitliği sağlanacak ve ayırım yapılmayacaktır. Devlet özellikle genel gelişmeyi hızlandıran alt yapı yatırımlarını geliştirecek ve toplum refahına yönelik eğitim, sağlık gibi sosyal amaçlı yatırımları yapacaktır.... İkinci Beş Yıllık Plan döneminde imalat sektörü gelişiminin uzun vadede esas olarak özel sektöre bırakılmasını sağlayıcı bir politika izlenecektir. Kamu kesimi başlamış bulunduğu yatırımları tamamlayacak, elindeki üretim kapasitelerini ekonomik olmak niteliklerini korumak için artıracak ve daha verimli kullanacaktır. Ayrıca ekonominin hızla gelişmesi için gerekli olan ve özel sektörün kullanılacak teşvik araçlarına rağmen giremediği güç gelişen veya ekonomide dar boğazlar yaratan sanayi alanlarına etkin bir müteşebbis olarak girecektir. Bunun yanında kamunun yeniden girdiği sanayi alanlarında özel teşebbüsün katkısını sağlamak için karma teşebbüsler tercih edilecektir. Devlet veya Kamu İktisadi Teşebbüsleri sermayesinin iştirakiyle kurulacak olan karma teşebbüslerde sermaye ve idare hakimiyetini mahdut sayıda özel kişilere bırakmak yoluna gidilmeyecektir. Özel sektörün karar verme sistemini etkileme amacıyla kamu ve özel sektör arasındaki haberleşme düzeni Plan'ın hedeflerine uygun bir kalkınma sağlamak üzere belirlenecek ve sıklaştırılacaktır. Bunun ortaya çıkaracağı en önemli fayda özel sektörün yatırım ve tüketimle ilgili kararlarında uzağı görmede düşebileceği hatalardan arınması olacak ve böylelikle Plan hedeflerine varmada, kaynakların israf edilmeden etken bir biçimde dağıtımı ve kullanımı sağlanmış olacaktır. Bu amaçla kamu sektörü proje fikirlerinin gelişmesine yardımcı çalışmalara önderlik ederek bunların özel kesimin bilgisine iletilmesini sağlayacaktır. Özel sektörün tanımlanacak büyüklüğün üstünde olan projelerinin özellikle desteklenmek üzere Devlet Planlama Teşkilatına gönderilmesi istenecek ve kalkınma hedefleri ile uyumu halinde teşvik araçlarından yararlandırılacaktır. 1/

Demek oluyor ki, kalkınma felsefemizin esas özü özel sektörün desteklenmesi ve bu sektörün uzun vadede kalkınmayı gerçekleştirme ile yükümlü tutulmasıdır. Her ne kadar üretim ve yatırım kararlarında özel ve kamu sektörü ayırımı muhafaza edilmekteyse de uzun vadede bu kararların sadece özel sektöre verilmesi için gerekli tedbirlerin alınması öngörülmektedir. Bu kararlar diğer yandan piyasa mekanizmasının çalışması sonucunda ortaya çıkacak olan fiyatlar muvacehesinde verilecektir. Uzun vadede özel sektörün tam anlamıyla piyasada faaliyette bulunmasına kadar kamu sektörü için Plan emredicilik vasfını muhafaza edecek yani merkezi planlama teşkilatı kamu sektörü için fiziki hedefler tayin etmeye devam edecektir. Bu fiziki hedeflerin tahakkuku için kamu teşebbüsleri, diğer yandan, piyasadaki fiyatları birer gösterge olarak alacaklardır. Kamu sektörü üretiminde, sadece kâr gayesi ile hareket etmeyecek ve fakat sosyal muhtevalı faaliyetlerinde merkezi planlama teşkilatının yön vericiliği altında çalışacaktır.

Planlama Teşkilatının özel sektör üzerinde her hangi bir kontrolü mevcut değildir. Özel sektörün üretim ve yatırım kararları üzerinde hiç bir etkisi olmaması, piyasa mekanizmasının iyi çalışmamasından dolayı fiyatların kıtlık fiyatları olmaması nedeniyle kaynakların etkin dağılmaması, Planlama Teşkilatının özel sektör yatırımlarını teşvik tedbirleriyle yönlendirmesini icap ettirmiştir.

Özet olarak denilebilir ki, Türk karma ekonomi sisteminin Plan'da belirtildiği şekilde tam piyasa ekonomisine dönüşebilmesi için, kamu sektörünün elinde bulunan teşebbüslerin üretim kararlarına Planlama Teşkilatınca fiziki üretim hedeflerini tayin etmemesi tutarlılık noktası bakımından zorunludur. Bu sağlanıncaya kadar Türkiye'nin karma ekonomi sistemi kumanda ekonomisinin bazı hususiyetlerini taşımaya devam edecektir. Kamu sektörünün üretim ve yatırım kararlarında tıpkı özel sektörde olduğu gibi serbest bırakılması (bilhassa temel sanayi dışındaki alanlar için) ve fakat hem kamu hem de özel sektörün yatırım ve üretim kararlarının merkezi bir yönlendirme muvacehesinde harekete geçirilmesinin ekonomik etkinlikler bakımından gerçekçi olacağına inanıyoruz. Esasen, ancak bu şekilde özel sektör, teşvik tedbirleriyle istenilen yönde yatırım ve üretimde bulunabilecek aksi halde ekonominin kalkınma çabasında gerekli kabul etmediği yönlere kaynakların akması önlenemeyecektir. Kamu sektörüne yapılacak yön verme hareketi de kaynakların istenildiği tarzda istihdamını temin edecek ve bürokrasinin ve ekonomik olmayan kararların önüne geçilmiş olacaktır.

IV. YUGOSLAVYA'DA KARMA EKONOMİ :

Yugoslav ekonomik sistemi Türk ekonomik sistemi ile bazı benzerlikler bakımından incelenmeğe değer bir sistem olarak nitelenebilir. Yugoslavya'nın sosyal bünyesinin Türkiye'nin sosyal bünyesi ile benzerliklerinin dışında bu ülkede yaratılarak tatbikata konulan ekonomik sistemin kurumsal örgütlenmesi bu sistemin karma-ekonomi sınıfına girmesini doğurmakta ve dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik sistemi ile aynı sınıf altına alınmayı icap ettirmektedir. Bu nedenle konumuzu iki ana düşünce sistemi içinde inceleyeceğiz. Birincisi Yugoslav ekonomik sisteminin ana hatları, işleyişi, ve alınan neticeleri olacak, diğeri ise bu sistemin Türk ekonomik sistemi ile yeri geldiğinde karşılaştırılması olacaktır.

1946 yılından günümüze kadar olan periyod içinde Yugoslav ekonomisini takip edilen ekonomik sistem açısından üç ana bölümde görmek mümkündür :

1. Kumanda ekonomisi (1946-1950) devresi
2. Sosyal Piyasa ekonomisi (1950-1964) devresi ve
3. Açık Pazar Sosyal Piyasa ekonomisi (1964-zamanımıza kadar) devresi.

Bu devrelerden üçüncüsü ikinci devrenin geliştirilmiş şeklidir. Birinci devredeki sistem ise daha önce belirttiğimiz Kumanda-Ekonomisi sisteminin aynıdır.

Dolayısıyla, burada sadece ikinci devre incelenecek ve yeri geldiğinde üçüncü devrenin ana hususiyetlerine temas edilecektir.

1. KUMANDA EKONOMİSİ SİSTEMİNİN KURULUŞU :

6 Nisan 1941 yılında Yugoslavya Alman Nazi ordusu tarafından tamamen işgal edilmiş ve ülkenin her yerinde bu işgal tamamlanmıştı. Yugoslav Hükümeti Kral ile birlikte Ortadoğu'ya kaçmış (daha sonra Londra'ya geçmiş) ve ülke de Alman, İtalyan, Macaristan ve Bulgaristan tarafından parçalanarak işgal bölgeleri halinde bölünmüştü.

Ülke içinde işgal kuvvetlerine karşı iki çeteci ordusu mücadeleye girişmişti. Birinci ordu, Kral taraftarı General Mihailoviç kumandası altındaki Çetnik gurubu, ikincisi ise Tito'nun kumandası altında olan Komünist Partizanlar gurubu idi. Bu iki ordu hem işgal kuvvetlerine karşı hem de birbirleriyle savaşmışlardı. Mihailoviç'in geleceğe ait planları savaş öncesi sistemin devamı iken, Tito'nun geleceğe ait planları Sovyet Rusya'dan kopye edilmişti.^{1/}

Tito kuvvetleri askeri üstünlükleri ile Kasım 1943 tarihinde geçici hükümet fonksiyonlarıyla mücehhez Ulusal İstiklal Komitesi'ni kurdular. Bu başarı karşısında Londra Hükümeti (Churchill) Şubat 1944 tarihinde bu geçici hükümeti, serbest seçimlerin yakın bir tarihte yapılması şartı ile, tanıdı. Uluslararası tanınma sonucunda ve gücünü halktan alması ile geçici hükümet bir savaş tedbirî olarak bir çok üretim araçlarını millileştirdi. Dolayısıyla, 1945 yılında ülkeden işgal kuvvetleri ayrılmak zorunda kalınca Yugoslavyanın ekonomik bünyesi savaş öncesi bünyeden çok farklı bir portreye sahip olarak belirdi.

Tito Kasım 1945 tarihinde yapılan seçimi ezici bir çoğunlukla kazandı. Yeni Meclis Krallığı ilga ederek Yugoslav Federal Halk Cumhuriyetini kurdu. Yugoslav seçmenleri, diğer yandan, savaş tedbirleri olarak alınan millileştirme ve kollektivizasyon hareketini kabullendi.^{2/} Yugoslavlar, ekonomik sistemlerini, Sovyetlerden kopye ettikleri kumanda ekonomisinin prensipleri altında işletmeye başladılar.

1/ Loucks, op.cit., S.613

2/ Ibid., 614

2. YUGOSLAVYA - SOVYET RUSYA İHTİLAFI VE YENİ SİSTEME GEÇİŞ :

a. İhtilaf ve Sonuçları :

Nisan 1946 tarihinde Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesi, Sanayi Bakanı ve Ekonomik Konsey Başkanı olan Hebrang hakkında bir kararını açıkladı. Yugoslavların tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden bu karara göre, Hebrang, Parti Merkez Komitesine ve Tito'ya karşı "sıhhatli olmayan" davranışlarda bulunuyordu.^{1/} Resmi belgelerin iddialarına göre : Hebrang, Yugoslavya'daki durumu Sovyetler Birliği'ne gerçek dışı olarak duyurmuş ve Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesini Sovyet Rusya'ya yanlış tanıtmıştı.^{2/} Tito'nun Hebrang'a karşı duyduğu itimatsızlık Hebrang'ın Moskova ile yaptığı gizli muhaberatın ileri geliyordu.^{3/} Hebrang hükümetteki yüksek mevkiini kaybetti.^{4/} Fakat bu düşüş Yugoslavya ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin soğumasına sebep oldu. İlişkinin soğuk fakat dostça devamı 1948 yılına kadar devam etmiştir. Mart 1948 tarihinde Sovyet Rusya Yugoslavya Hükümetine bütün Rus askeri danışman ve eğitimcilerinin derhal geri çekileceğini bildirdi.^{5/} Bunun üzerine Tito'nun bizzat Molotof'a gönderdiği mektup çok yumuşak bir tonda yazılarak kendisine iletilmiş ve mektupta bu geri çekmenin nedenlerinin kendisi tarafından anlaşılmadığı, şaşırılmış ve üzülmüş oldukları belirtiliyordu.^{6/} Burada dikkat edilmesi gereken nokta Tito'nun Sovyet Rusya ile mevcut ilişkileri kesmeğe doğru henüz bir niyetinin mevcut olmadığıdır.

1/ Statement of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, Belgrad, 1948, S.26

2/ Ibid., S.20

3/ Ibid., S.26 Belgelerden anlaşıldığına göre, Hebrang Moskova'ya Tito aleyhine mektuplar yazmıştır.

4/ 1948 yılında tevkif edilmiştir.

5/ Yugoslav otoriteleri daha önce Rus askeri personelinin ağır masraflara sebep olduğu nedeniyle bu personelin miktarının azaltılmasını Rusya'dan istemişlerdi.

6/ Tito, J.B., "Letter From Tito To Molotov," i. The Soviet-Yugoslav Dispute, London, 1948, S.9

Sovyet Rusya'nın cevabi mektubu ağır hakaretlerle dolu ve çok küçültücü idi.^{1/} Bu mektup üzerine Yugoslavların tutumunda katı bir değişiklik olmuştur. Her ne kadar kabahati tekrar Hebrang'a yüklemişlerse de burada yeni bir faktörün ileri sürüldüğünü görmekteyiz. Yugoslavların mektuplarında ileri sürdükleri bu yeni faktör, Yugoslavların "kendi ülkelerinde Sosyalizmi Ruslarınkinden farklı bir tarzda geliştirmekte"^{2/} olduklarının belirtilmesiydi.

Yugoslavya 1948 yılında Kominform'dan kovuldu ve ilişkiler kesildi.

Kanaatimize göre, ihtilafın asıl sebebi Moskavanın Yugoslav'yadan tam bir itaat istemesi idi. Lakin, bu itaatin yerine getirilmesi Yugoslavya için hemen hemen imkansızdı. Zira, ilk olarak, Yugoslavlar iktidarı alırlarken Sovyet Rusya'dan hiç bir yardım görmemişler ve Sovyetlerin sosyo-ekonomik kurumlarını kendi istekleriyle ülkelerinde tatbik etmeğe başlamışlardı. İkinci olarak, Tito'nun iktidara geçişi milli kurtuluş savaşı sonunda olmuş ve dolayısıyla milliyetçi bir halk kütlesi her türlü yabancı diktasına karşı gelmiştir.^{3/} Kısaca, Rusya'nın sosyo-ekonomik entegrasyon taleplerinde bulunması,^{4/} kopmayı hızlandıran faktör olmuştur.

b. Yeni Sisteme Geçiş :

Sosyal piyasa ekonomisine geçişin teorik nedenleri Yugoslavya'nın en önemli teorisyeni Kardelj'e göre "hayatta kalabilme ve sosyalizm'in konsolidasyonu zorunluluğundan" dolayı ileri gelmiştir.^{5/} Kumanda ekonomisi sistemi gelişmeyi hızlandırmış olmasına rağmen etkinliği (statik) azaltmış ve bürokratik sertlikler yaratmıştır.^{6/} Yugoslavya'nın kendine has şartlarının icap ettirdiği yeni bir sistem gerekli görülmüştür.^{7/}

1/ Ibid., S.14-18

2/ Ibid., S.27

3/ Yugoslavya "Sovyet blokundan milliyetçilik yönünde bir sapma gösterdiğinden kovulmuştur." Bknz : Neal, F.W., "Yugoslavia at the Crossroads," The Atlantic, Aralık, 1962, S.77

4/ Intercontinental Press Service (yayınevi), Pattern of Conflict, S.12

5/ Kardelj, E., "Towards Advanced Forms of Integration," Borba, 12 Mart 1967, g.y. Dautovic, M., Integration, Specialization in Yugoslavia, (Atina, Birleşmiş Milletler Uluslararası Endüstriyel Kalkınma Simpozyumuna sunulan tebliğ, 29 Kasım 1967 - 20 Aralık 1967) S.3

6/ Stanovik, J., "Planning Through the Market: The Yugoslav Experience," Foreign Affairs, Ocak, 1962, Cilt 40, S.252

7/ Tito, op.cit., S.27

Yugoslavlara göre, kumanda ekonomisi sistemi emek'in kurtarılmasını amaç edinmediği gibi insanın yaratıcı enerjisini yönlendirmeyi, ferdin maddi ve manevi refahını sağlamayı başarmaktan uzak bir sistemdi. Ferdin yaratıcı emeğinin mahiyetini kontrol, teftiş veya dış baskılarla yükseltmeği ümit beyhude idi.^{1/} Fert bir üretici olarak sistemin özünü teşkil etmeliydi ve bu ancak kumanda ekonomisi sisteminin değiştirilmesiyle mümkündü. Herkese çalışması oranında bir karşılık verilmesi prensibi ne kumanda ekonomisi ve ne de piyasa ekonomisi sistemlerinde mümkündü.^{2/} Bu iki uç sistem arasında bir sistem bulmak ve fakat bu bulunan sistemin ne hızlı ekonomik kalkınmaya elverişsiz piyasa ekonomisi gibi bir sistem olması ve ne de kumanda ekonomisi sistemi gibi fert hürriyetleri bahasına çalışan bir sistem olması kabul edilebilirdi. Bürokrasinin de minimize edildiği böyle bir sistemi bulmak için ise ilk önce Devlet'in ortadan çekilmesi gerekiyordu. Sistem Devlet'e muhtaç olmamalıydı.^{3/} Devletin ekonomiyi tahakküm altında tutması sistemin daima sıhhatli olmayan arazlar içinde kalmasını doğururdu.^{4/}

Yeni kurulan sistem İşçi Konseyleri üzerine oturtulmuş planlı Sosyal Piyasa Ekonomisi sistemi oldu. Kanaatimize göre bu yeni sisteme geçişte diğer bir önemli sebep de Yugoslavya'nın Yugoslav siyasi programı gereğince "tüm demokrasiye ve Batı Avrupa tipi tam hür bir siyasi düşünceye ulaşmak için gayret sarfetmek" istemesindedir.^{5/}

1/ Hoover, C.B., The Economy, Liberty and the State, New-York, 1962, S.395; ve Stanovik, op.cit., S. 252 - 253

2/ Stanovik, op.cit., S.254

3/ Kardelj, E., "The Practice of Socialist Democracy in Yugoslavia," g.y., Mills, C.W. The Marxists, New-York, 1962, S.418-419. Davico, J., ve Bogosavljevic, M., The Economy of Yugoslavia, Belgrad, 1960, S.61. Hoover, op.cit., S.395-404. Loucks, op.cit., S.621. Stanovik, op.cit., S.253

4/ Kardelj, E., "Evolution in Yugoslavia", Foreign Affairs, Temmuz 1956, Cilt 34, S.583

5/ Krleza, M., "The Bridge Between East and West", The Atlantic, Aralık 1962, Cilt 210, S.76, Bu görüş Kardelj tarafından "gerçeklere aykırı" olarak vasıflandırılmıştır. Kardelj'e göre, Yugoslavya'nın "eninde sonunda Batı Avrupa cari klasik burjuva tipi siyasi demokrasiye doğru başka alternatifi olmadığından kayacağı... görüşü doğru değildir." Bknz : Kardelj, "The Practice..." op.cit., 416. Biz, Tito'nun yakın arkadaşı Krleza'nın görüşünü daha doğru olduğunu kabul ediyoruz.

3. SOSYAL PİYASA EKONOMİSİ :

Devlet'in ortadan çekilmesi prensibinin tahakkuku için kurulan sistemin ana temelini İşçi Konseyleri teşkil etmektedir. Devlet yerine işçi konseylerinin ikamesi tabiiyle devletin tüm olarak ekonomik faaliyetlerde bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Yaratılan sistemde ekonominin kalkınma hızı ve teşkilatlanmayla ilgili kurumsal yapısı hakkında hükümetin kat'i hedefleri mevcuttur. Bu hedeflerin gerçekleşmesi "çeşitli derecede merkezi planların artan derecede piyasa kuvvetleri ve mahalli inisiyatifler ile bağdaştırıldığı karma bir sistem ile"^{1/} başarılmaya çalışılmaktadır. Yugoslavlar bu sistem ile amaçları olan "orta bir yol" bulmuşlardır. Ward'a göre, "Yugoslav sistemi Batı dünyasında görülen laissez-faire kalkınma davranışı ile Sovyetlerin katı kontrol sistemi arasında yer almaktadır."^{2/}

Daha önce belirttiğimiz üzere, üretim unsurları bir savaş tedbiri olarak savaş içinde devletleştirilmişler ve bu tedbir halk tarafından seçimlerde kabullenilmişti. Her ne kadar "Yugoslav tecrübesi sadece mülkiyetin el değiştirmesinin, problemi çözemediğini göstermiş"^{3/} ise de, Marxist dogma gereğince üretim unsurlarının kamuca sahip olunması el'an savunulmaktadır. Kardelj'e göre, kalkınmada arzu edilen fleksibilite ancak üretim unsurlarının kamu tarafından sahip olunmasıyla mümkündür.^{4/}

Haziran 1950 tarihinde kamu tarafından sahip olunan üretim unsurları özel bir kanunla kurulan işçi kolektiflerine devredilmiştir.^{5/} İşçi kolektifleri bu üretim unsurlarını kamu mülkü olarak idare (manage) etmektedirler. Yani, menajerlik fonksiyonunu toplum adına ifa etmektedirler. Burada hatırlanması gereken husus Osmanlı İmparatorluğu'na hakim olan sistemdir. Orada da Sipahi, çıplak mülkiyeti Devlet'e ait olan toprak'ı çiftlik halinde üretici birimlere (reayaya) belirli bir resim karşılığında vermekte ve Devlet üretim birimlerinin üretim kararlarına müdahale etmemekteydi.

^{1/} Neuberger, E., "General Survey of the Yugoslav Economy", i., Byrnes, R.F., (Derl.), Yugoslavia, New-York, 1957, S. 205; Ward, B., "Yugoslavia", i., Pepelasis, A., (ve diğerleri), Economic Development, New-York, 1961, S. 544; Ward, B., "The Firm in Illyria: Market Syndicalism", American Economic Review, Eylül 1958, Cilt XLVII/4, S. 569; Kardelj, "Evolution...", op.cit., 583

^{2/} Ward, "Yugoslavia", op.cit., S. 561

^{3/} Stanovik, op.cit., S. 260

^{4/} Kardelj, "Evolution...", op.cit., S. 582

^{5/} Buradaki analizimiz başlıca, şu eserlere dayandırılmıştır : Kardelj, Ibid., ve Kolak, R., (ve diğerleri), Yugoslavia, Belgrad, 1958

İşçi kolektifleri teşebbüs kurulur kurulmaz işletmeyi devralma hakkına sahiptirler ve bunu ancak kanunda yazılmış hallerde terkederler. Teşebbüsün idaresini işçi kolektifi adına işçi konseyleri yürütür. İşçi konseyleri, idare komitesini ve dolayısıyla menajer'i seçer. Kararlar işçi konseyinin idare komitesiyle beraber yaptığı toplantılarda alınır. Prensipte olarak işçi konseyi teşebbüsün en üst idare organıdır. Teşebbüsün tüzüğünü kabul eder; işçi ilişkilerini düzenleyen tedbirler zümresini tespit eder; ücret ve yevmiyeler hakkında kurallar koyar; ekonomik program ve bilançoları kabul eder; teşebbüsün kaynaklarının dağılımını, geri kalan gelirin dağıtımını, teşebbüsün diğer teşebbüslerle birleşmesini v.b. hususları karar altına alır. İşçi konseylerinin üye sayısı 15 ila 120 arasında, teşebbüsün büyüklüğüyle orantılı olarak değişir. İşçi sayısı 30'dan az olan teşebbüslerde işçi konseyleri mevcut olmayıp işçi konseylerinin bütün fonksiyonları işçi kolektifi tarafından icra edilir. İşçi konseylerine üye seçimi açık ve direkt seçimler yoluyla olur. Bütün işçiler seçmek ve seçilmek haklarına sahiptirler. Seçimler, geçmiş yıla ait bilançonun kabulünden sonra yapılır. Seçimlerin hukukiliği mahalli Halk Komitesi ve bölge mahkemelerince kontrol altındadır.

İdare komitesinin üyeleri 3 ila 11 üye arasında değişmektedir. Komite teşebbüsün idaresi ile yükümlü olup işletmeyi işçi konseyince kabul edilen kararlar muvacehesinde yönetir. Bilhassa, hangi personelin icra mevkilerine getirileceğine karar verir, işçilerin ve personelin menajer aleyhine olan şikayetlerini tahkik eder, çalışma şartlarını düzenler, v.b. diğer hususlarda kararlar alır. İdare komitesinin üyeleri iki yıldan fazla komitede kalamazlar ve komitenin geçen yıldaki üyelerinin ancak üçte biri tekrar seçilebilir. İdare komitesi üyelerinden hiç biri işten atılmadığı gibi başka işlere de transfer edilemezler. Ne işçi konseyi üyeleri ve ne de idare komitesi üyeleri bu vazifelerinden dolayı ek bir ücret alamazlar. Ücretleri seçimlerden önce almakta oldukları normal işçi ücretidir.

Menajer teşebbüsü doğrudan doğruya yönetir. Teşebbüsü temsil eder, işçi konseyince veya idare komitesince alınmış kararları icra eder, yeni işçi ve personel alımına veya işten çıkarılmasına karar verir, teşebbüsün hukuki mevzuat çerçevesinde fonksiyonunu ifa etmesini temin eder ve dolayısıyla işçi konseylerinin veya idare komitesinin kanuni olmayan kararlarını durdurur. Manejer ile işçi konseyleri arasında herhangi bir ihtilafı Halk Komitesi hakemlik yaparak çözümler.

Manejer ve diğ er icrai yetkili şahıslar, işçi konseyleri tarafından tayin edilirler. Bu tayin sırasında teşebbüsün bulunduğu bölge Halk Komitesi işçi konseyine yardımcı olur. (teşebbüsün kurulduğu bölgenin tespiti kamu rekabeti denilen bir sistem ile yapılmaktadır)

İşçilerin işçi konseyinde oynadığı rolün önem derecesini tespit maalesef mümkün değildir. Gerçekten işçilerin organizasyonu kontrol ve yönlendirmelerinin derecesi hakkında yugoslav ve batı kaynakları birbirinden farklı bir tutum almaktadırlar. Yugoslav kaynakları bir yana bırakılsa dahi Batı kaynaklarının da bölündüğü müşahade edilmektedir. Bir görüşe göre, işçi konseyinde komünist parti üyelerinin çoğunlukta olması^{1/} aday gösterme metodunda karanlık noktaların mevcut olması,^{2/} işçilerin gerçekten firmanın karar vermesinde, idaresinde veya organizasyonunda herhangi bir rolleri olmadığını göstermektedir.^{3/} Diğ er yandan işçi konseylerinin karar verme sürelerinde mahalli hükümetlerin siyasi müdahalelerde bulunmaları işçi konseylerinin gerçek gücünü kısmaktadır.^{4/} Diğ er bir görüşe göre ise, her ne kadar yakın zamana kadar "birçok kişi işçilerin Yugoslavya'da gerçekten fabrikalarını kontrol edip etmediklerinde şüpheye düşmüşlerse de, Yugoslavya'da olanların tetkiki işçilerin gerçekten de fabrikaları yönettiğini göstermektedir."^{5/}

Kanaatimize göre işçiler fabrikaların idaresinde söz sahibi olmuşlardır. Bu durum bilhassa karların dağılımında, direktörlerin işten çıkarılmasında barizdir.^{6/} Fakat, komünist partisinin devamlı kontrolü, işçilerin idarede tam kontrol sahibi olmalarına engel teşkil etmektedir. Lakin, ortada olan gerçek Yugoslavya'nın kalkınmasını bu sistemle yürütmeğe kararlı olduğunun tespitidir ve esasen değiştirileceğine dair bir emare de ortada mevcut değildir.^{7/}

-
- ^{1/} Yaklaşık olarak işçi konseylerinin üyelerinin yüzde elli'si komünisttir. Menagerlerin hemen hemen yüzde yüz'ü parti üyesidir. Bknz : Hoover, op.cit., S. 399
 - ^{2/} Teşebbüslere gösterilecek adayların listesinin tanzimi Parti içinde gizlidir. Bknz : Ibid.
 - ^{3/} Ward, B., "Workers' Management in Yugoslavia", The Journal of Political Economy, 1957, Cilt LXV / 5, S. 377 - 386
 - ^{4/} Ward, Yugoslavia..., op.cit., S. 544
 - ^{5/} Neal, op.cit., S. 79
 - ^{6/} Stanovik, op.cit., S. 256 ve Ward, Workers... op.cit., S. 381
 - ^{7/} Kardelj, Evolution..., op.cit., S. 589

Ortaya çıkan bu yeni sistemi şöyle tanımlamak mümkündür : Keynesci veya Marxçı unsurlarla mücehhez ve dolaylı kontrole tabi piyasa ekonomisi.^{1/} Bu yeni sistemde ortaya çıkan en önemli faktör firmaların önceki sistemde altında tutuldukları bağımlılıktan kurtarılmalıdır. Diğer bir deyişle, ekonominin idari yönetimi nihayet bulmuş ve ekonomi ademi merkezîyet prensibi altında merkezi bir planla çalışmaya başlamıştır. Yeni sistem firmalar arasında rekabeti tesise yönelmiş, etkinliği artırmayı amaç edinmiş, işçilerin inisiyatiflerini ortaya çıkartmak istemiştir.^{2/}

Bu yeni sistemle fiziki planlama metodundan vazgeçilmiştir. Merkezi plan artık firmalara daha önce yapıldığı şekilde gerçekleştirilmesini istediği fiziki hedefler vermemektedir. Merkezi plan sadece kaynakların dağılımı ve üretimin alacağı genel hatları çizmektedir.^{3/} Teşebbüsler kendi üretim planlarını serbestçe yapabilmekte ve artık fiziki normlara erişme yerine piyasa mekanizması içinde kalarak kârlarını azamileştirmeye çalışmaktadırlar.

Firmalar üretimden ve üretimin satımından kendileri mesuldürler. Hammadde alımı veya ürün satımı için serbestçe kontratlar yapabilmektedirler. Ürünlerine koyacakları fiyatlarda tamamen serbest olup sadece piyasa mekanizmasını bir gösterge olarak almak zorundadırlar. Kamu hizmeti ile yükümlü teşebbüsler için üretim ve fiyatlar merkezi plancılar tarafından yapılmaktadır.

Demek oluyor ki Yugoslav sistemi bizim daha önce tanımını yaptığımız karma ekonomi sistemine uymaktadır. Bu noktada yalnız fiyatlar yapısı üzerinde durmak gerekmektedir. Fiyatlar bir ekonominin en can alıcı noktasını teşkil ederler. Açık ve belli bir fiyat politikası olmayan ekonomilerde kati surette etkin olmayan bir kaynak dağılımının varlığından bahsedebiliriz. Yugoslavya'daki fiyat sistemi için ileri sürülecek şu nokta önemlidir. Firmalar fiyatlarını tespitinde serbest bırakılmışlardır. Lakin, eğer herhangi bir firmanın rakibi piyasada mevcut değil ise onun isteyeceği fiyat tekel fiyatına yakın bir fiyat olabilmektedir. Bu durum karşısında hükümet hukuki veya ekonomik yollarla fiyatları kontrole tabi tutmaktadır.

^{1/} Neal, op.cit., S.78

^{2/} Ward, The firm..., op.cit., S. 567 ; Halm, op.cit., S. 251 ; Kolak, op.cit., S. 60

^{3/} Bu genel hatlar tamamen yol göstericidir. Bknz : Loucks, op.cit., S. 626

Fiyat kontrollerinin monopileri kontrol adı altında çok yaygın olması bi-zatihi fiyat yapısını bozan unsurdur. Bu durumda fiyatların katlık fiyatları olmaması her an mümkündür. Bu şekilde bir fiyat yapısı ise kaynakların etkin olmayan dağılımını ifade eder.

Yatırım kararlarında rol oynayan faktör, karlılıktır. Her ne kadar, yatırımın oranı ve sektörel dağılımı hükümetin kontrolü altında ise de devletin yatırımları finanse etmesi azalmıştır. Buna karşılık finansmanın, teşebbüslerin kendi kaynaklarından karşılanması için çalışılmaktadır.

Sistemin en büyük kusuru işçilerin kendi ücretlerini deyamalı bir tarzda yükseltmeye mütemayil olmalarıdır. Bu ise ekonomide enflasyonist temayüller doğurmaktadır. Bunun gibi sebeplerle diğer bazı sebepler Yugoslavya'yı 1960'larda ekonomik bir duraklamaya duçar bırakmıştır. 1962 yılında dış ticaret açığı 167 milyon dolar ve dış borç miktarı 800 milyon dolardı. Batılı bir kaynak suçluyu şöyle ifade etmiştir : "Piyasa birazcık fazla serbestti." ^{1/}

Tito bu durum karşısında iki yönlü bir politika takibine başladı :
1. Ekonomide bürokratik kontrolleri fazlalaştırdı ve 2. yeni ekonomik tedbirler aldı. İşte bu yeni ekonomik tedbirler Yugoslavya'nın 1964'den bu yana takip ettiği yolu vermektedir. Bu yeni devrenin en önemli hususiyeti dış pazarlara dönük bir ekonomi yaratılmasıdır. Bunu temin için firmaların tekelci teşebbüsler haline gelmelerini teşvik ile yeni bir dış ticaret politikasının uygulanmasıdır.

^{1/} Campbell, J.C., "Yugoslavia; Crisis and Choice", Foreign Affairs, Ocak 1963, Cilt 41/2, S. 386

V. SONUÇ :

Tartışmasını yaptığımız ekonomik sistemlerin özetini vermek amacı ile 45'inci sahifedeki tablo hazırlanmıştır. Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı üzere Türk karma ekonomisi sistemi Yugoslavya karma ekonomisine nazaran daha çok kumanda ekonomisine yaklaşmaktadır. Kumanda ekonomisinin en önemli problemi olan bürokrasi ve piyasa ekonomisinin en önemli problemi olan enflasyonist tazyikler ve gelir dağılımını taşımaktadır. Devlet'in etkinlik isteniyorsa kati surette fiyatlar üzerindeki müdahaleleri ve kamu sektöründe takip ettiği fiyat politikası ekonominin gereklerine uydurulmak zorunluluğundadır. İkinci Beş Yıllık Plan'da belirtildiği gibi gerçekten piyasa ekonomisine dönüşülecek ise kamu sektörünün elindeki üretim unsurlarının atomistik müteşebbislere devredilmeleri gerekmektedir.

Türkiye'de karma ekonomi Osmanlı İmparatorluğu'nda serbest ticaret devresinde sanayinin Avrupa rekabeti karşısında yıkılmasından sonra beliren zaruretten doğmuştur.^{1/} Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bakımdan çökmesini tamamlayan bu serbest ticaretin zararlarının görülmesi ile Devlet doğrudan doğruya üretime başlamışsa da Avrupa'nın kalkınarak arayı açması ve Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşlarından ülkenin tahrip edilerek çıkması yeni kurulan Türk Devleti'nin ekonomik politikasının karma ekonomi kurallarına dayandırılması zarureti doğurmuştur. Bu karma ekonomi politikasının takibinde günümüze kadar devam eden asıl politika özel sektöre önem verilmesi olmuştur. Kırk seneden beri bu politikanın takip edilmiş olmasına rağmen elan özel teşebbüs güçlü değildir. Özel teşebbüse, vergi indirimi, gümrük muafiyeti, karma teşebbüslere devletin iştiraki, kamu kaynaklarından direkt transferler, şirketlerin kurulmalarının teşviki ve bunun gibi diğer tedbirler Osmanlı İmparatorluğu'nda da tatbik edilmiş ve görüldüğü gibi netice alınamamıştır.

^{1/} Esası serbest ticaret olan Ortak Pazar'a Türkiye'nin tam üyeliğinin doğurabileceği sorunların tetkik edildiği şu araştırmamıza bakınız : Ürünlü, C., Ekonomik Kalkınma Felsefemiz ve Ortak Pazar Üyeliğimiz, Ankara, 1968 (D.P.T. Yayın no. : DPT : 547 - İPD : 214)

EKONOMİK SİSTEMLER : KARŞILAŞTIRMALI YAKLAŞIM

TİPLER	FİYAT TEŞEKKÜLÜ		TASARRUF VE KALKINMA KARARLARI (HIZ)	STATİK ETKİNLİK ŞARTLARI	STABİLİTE; DEVREVI BUHRANLAR V.S.	BELLİBAŞLI PROBLEMLER
	TÜKETİM MALLARI	ÜRETİM MALLARI				
Piyasa Ekonomileri	Piyasa	Piyasa	Atomistik Özel Teşebbüs	Evet; Eğer Tam Reba- bet Şartları Mevcut İse	Kontrolsüz	1. Stabilité, 2. Kalkınma (uzağı görememe) 3. Piyasanın çalışmaktan aciz olduğu durumlar (BATOR), 4. Gelir Dağılımı, 5. Monopoliye temayül
Kumanda Ekonomileri	Piyasa (ve Merkezi Planlama)	Merkezi Planlama	Merkezi Planlama	Evet; Eğer Fiyatlar Her Mal İçin Linear Programming ile Gözge Fiyatı Olarak Tespit Edilebilirse	Merkezi Planlama İle Tam Kontrol	1. Bürokrasi 2. Informasyon Maliyeti 3. Marxist Dogmalar
Yugoslav Ekonomisi	Piyasa	Piyasa	Merkezi Planlama ve Atomistik	Evet; Eğer Bölgelerde Piyasaya Giriş Serbest Olabilirse (monopoli)	?	1. Piyasaya girişlerin tam serbest olamaması 2. İşçi konseylerinin işçilerin gelirlerini artırma temayülleri dolayısıyla enflasyonist tazyikler, stabilite
Türk Ekonomisi	Piyasa ve Devlet	Devlet ve Piyasa	Atomistik ve Merkezi Planlama	Evet; Eğer Fiyatlar Üzerinden Devlet Arınabilirse	Merkezi Planlama Yarı-Kontrol	1. Bürokrasi 2. Stabilité - enflasyon 3. Gelir Dağılımı 4. Fiyatların yapısı

Sermaye piyasasının mevcut olmayışı, bankaların küçük tasarrufları sınıai yatırımlara yöneltmemeleri, faiz hadlerinin realist olmayışı, emisyon hacminin geniş tutulması, fiyat politikasının belli olmaması, iktisadi devlet teşekküllerinin ekonomik bakımdan etkin olmayan faaliyetleri, bürokrasinin büyüklüğü, müteşebbis sınıfın küçüklüğü ve risk alamaması, dış borçların yüksekliği, teknik personelin azlığı, temel sanayilere yönelmenin yetersiz oluşu, elektrifikasyon probleminin halledilemeyişi, karşısında özel sektörü teşvik tedbirleri yetersiz kalacaktır.

Gerçek piyasa ekonomisi piyasanın serbest olması demektir. Devlet'in bürokratlar ordusu ile karıştığı piyasa mekanizmasının eğer tam çalışması isteniyorsa devletin üretici olarak piyasadan çekilmesi tutarlılık noktasından gereklidir.

B İ B L İ O Ğ R A F Y A

- B. Balassa, The Hungarian Experience in Economic Planning, Yale Üniv. 1959
- F. M. Bator, "The Anatomy of Market Failures ", Quarterly Journal of Economics, Ağustos 1958
- F. M. Bator, "The Simple Analytics of Welfare Maximization," American Economic Review, Mart 1957
- A. Baykov, The Development of the Soviet Economic System, New-York, 1947
- C. Baysun, "Mustafa Reşit Paşa " i. _____, Tanzimat, Maarif Matbaası İstanbul, 1940
- R. F. Byrnes, Yugoslavia, New-York, 1957
- R. Bicanic, "Economic Growth, Development and Planning in Socialist Countries ", i., E. Nelson (Derl.), Economic Growth, Austin-Texas, 1960
- J. C. Campbell, "Yugoslavia: Crisis and Choice ", Foreign Affairs, Ocak 1963
- R. Campbell, Soviet Economic Power, Mass. 1960
- J. Davico ve M. Bogosavljevic, The Economy of Yugoslavia, Belgrad, 1960
- J. S. Duessenberry, Income, Saving and the Theory of Consumer Behaviour, Mass. 1949
- E. Fromm, Escape From Freedom, New-York, 1941
- E. Fromm, The Sane Society, New-York, 1955
- Z. Gökalp, Turkish Nationalism and Western Civilization, (derl. ve tercüme eden N. Berkes), New-York, 1959
- G. Grossman, "Suggestions for a Theory of Soviet Investment Planning," i. Business and Economic Research, No.20, California Üniversitesi, 1956
- G. Grossman, "Industrial Prices in the U.S.S.R ", American Economic Review, XLIX/2, Mayıs 1959
- G. Halm, Economic Systems, New-York, 1960
- C. B. Hoover, The Economy, Liberty and the State, New-York, 1962
- E. Kardelj, "Evolution in Yugoslavia," Foreign Affairs, Temmuz 1956
- E. Kardelj, "The Practice of Socialist Democracy in Yugoslavia " i. C.W. Mills, The Marxists, New-York, 1962
- G. Katonu, Psychological Analysis of Economic Behaviour, New-York, 1951

- J. M. Keynes, The General Theory of Employment, Interest and Money, London, 1936
- R. Kolak, Yugoslavia, Belgrad, 1958
- M. Krleza, "The Bridge Between East and West", The Atlantic, Aralık 1962
- R. Lekachman, "How Useful is Keynes Today", i., R. Lekachman (derleyen), Keynes and the Classics, 1964
- W. N. Loucks, Comparative Economic Systems, New York, 1961
- A. Marshall, Principles of Economics, London, 8'inci baskı (1962)
- E. S. Mason, Economic Planning in Underdeveloped Areas, New York, 1958
- F. W. Neal, "Yugoslavia at the Crossroads", The Atlantic, Aralık 1962
- A. Nove, The Soviet Economy, London, 1961
- Osman Nuri, Mecelle-i Umuru Belediye, Cilt I, İstanbul, 1922
- A. G. Ökçün, Yabancıların Hukuki Durumu, Ankara, 1967 (S. B. F., Teksir)
- A. C. Pigou, Theoretical Welfare Economics, Cambridge, 1957
- V. J. Puryear, International Economics and Diplomacy in the Near-East, Stanford University, California, 1935
- J. Robinson, The Economics of Imperfect Competition, London, 1933
- P. A. Samuelson, Foundations of Economic Analysis, Mass., 1955
- Ö. C. Sarç, "Tanzimat ve Sanayimiz", i., _____, Tanzimat, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940
- İ. Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", i., _____, Tanzimat, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940
- J. Stanovik, "Planning Through the Market : The Yugoslav Experience", Foreign Affairs, Ocak 1962
- Y. K. Tengirşenk, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", i., _____, Tanzimat, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940
- J. B. Tito, "Letter From Tito to Molotov", i., The Soviet-Yugoslav Dispute, London, 1948
- B. Ward, "Yugoslavia", i., A. Pepelasis (Derl.), Economic Development, New York, 1961
- B. Ward, "The Firm in Illyria : Market Syndicalism", American Economic Review, Eylül, 1958
- B. Ward, "Workers' Management in Yugoslavia", The Journal of Political Economy, 1957, Cilt LXV/5
- S. C. Wyatt, "Turkey, The Economic Situation and Five Year Plan", International Affairs, Kasım-Aralık, 1934
- F. Zweigh, The Planning of Free Societies, London, 1942

MART 1968, ANKARA

YAYIN NO: DPT 554 – İPD 219

"EKONOMİK SİSTEMLER AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN KARMA EKONOMİ SİSTEMİ"